

Bijlagenbestand

Inhoudsopgave

Bijlage 1. Transcript interview Burgemeester Ameland.....	1
Bijlage 2. Transcript interview Legal/PR manager TulipOil	12
Bijlage 3. Transcript interview Asset manager North Sea NAM.....	20
Bijlage 4. Transcript interview Manager Gasverkoop Industrie GasTerra	32
Bijlage 5. Transcript interview Manager gastransport Gasunie Transportservices	40

Bijlage 1. Transcript interview Burgemeester Ameland

Vragen van interviewer in *italics*

Zou u zich eerst kort kunnen introduceren?

Mijzelf, ja dat kan. Ik ben Albert de Hoop, burgemeester van Ameland sinds 2006, al weer een hele tijd. Daarvoor ben ik altijd een hele tijd werkzaam geweest bij de rijksoverheid, m'n laatste functie was P&O manager van CJIB, maar daarvoor heb ik ook bij de belastingdienst gewerkt. Toen ik hier op Ameland kwam, in 2006, ben ik eerst maar gaan kennis maken met allerlei partijen, waaronder de NAM, met de kennis die ik al had, dat was dat de NAM hier een partij was die hier en buiten het eiland gas winnen, op land een paar rustende en in de zee een paar dingen die gas winnen. Dus we hebben een relatie met de NAM, en wat misschien wel goed is om op te merken is dat ik een mileumens ben. Ik ben van D66, van de groene hoek. Het houd in dat ik me altijd heb bezig gehouden met mileuzaken, stichtingen, zelf zo'n stichting heb opgericht en vorig jaar nog president geweest van een organisatie van kustgemeente door heel Europa. Dat had als belangrijkste doelstelling dat deze gemeenten aan zeemilieu liggen, aan zeeën, dat wij als kustgemeenten allemaal belangen hebben bij een goed zeemilieu, een schone zee, goed voor vissen, voor toerisme en goed voor een haven. Een haven hoort ook schoon en professioneel en green te zijn, want dat is ook weer een voorwaarde om te groeien. Dus op allerlei manieren kun je milieu en economie combineren op een win-win manier, dat is mijn uitgangssituatie.

Dat is ook uw doelstelling hier?

Ja, toen ik hier op Ameland kwam had ik een paar doelen, een daarvan was dat ik vond dat Ameland zo snel mogelijk zelfvoorzienend moest zijn op het gebied van energie. Juist een eiland, want als je een zuiver experiment wil doen moet je vooral een eiland pakken, daar lopen maar twee kabels naartoe, daar kun je uitstekend aan meten. Juist een eiland moet je zelfvoorzienend maken, dat past bij de trotsheid van het eiland. Toen ik hier kwam heb ik direct kennis gemaakt met de directie van de NAM. Een van de einddirecteuren toendertijd. En de vraag, die jij ook stelt, wat heeft het eiland eraan dat de NAM hier is en wat hebben we eraan gehad. Ik had me een klein beetje laten informeren en wist dat er op dat moment een four-wheeldrive brandweerwagen in de garage stond die door de NAM was betaald. En daarnaast is er ooit eens een keer een rondweg uitgelegd, maar

Opmerking [J1]: duurzaamheid

dat was ook omdat er zwaar transport van de NAM over moest gaan. Dus wat heeft het eiland eraan gehad, het heeft wat werkgelegenheid opgeleverd, sterker nog de weerstand, de mensen die in het comite zaten tegen de gaswinning, daar zijn een aantal comiteleden van bij de NAM gaan werken. Zo kan het ook het. Er zit van een man van 6-8 werkgelegenheid rechtstreeks, die zitten op de platforms, die werken daar.

Opmerking [J2]: impact op ameland

Opmerking [J3]: direct arbeid

Land of offshore?

Allebei.

En die wonen op Ameland.

Die wonen op Ameland, maar goed in de periferie zit nog meer werkgelegenheid, kijk het offshore bedrijfje dat we hier hebben dat doet werk voor de NAM, dat vervoert mensen en producten, maar er zitten ook de installatietechnieken, er zit in de periferie nog wel wat extra werk aan.

Opmerking [J4]: indirect arbeid

Dat word lokaal uitbesteed zover het kan?

Daar waar het kan, de nam heeft daar wel een goeie instelling bij, ze doen het waar het kan. Maar goed, toen ik die vraag stelde, we kwamen niet verder dan de brandweerauto, rondweg en de werkgelegenheid. De tweede vraag, hoeveel heeft u nu eraan verdiend hier, dat was in cijfers bijna niet uit te drukken, dat zijn gigantische getallen.

Opmerking [J5]: NAM lokaal uitbesteed

Ja ze boren al 30 jaar.

Ja 35 jaar. En had antwoord was ook van ja daar gaan we niet over want dat gaat naar de staatskas. Zo gaat dat bij ons, we weten dat het in Noorwegen veel beter is geregeld. Ik kom vanuit m'n milieudingen wel eens op de Shetlandeilanden, waar ik ook een kantoor had. Op de Shetlandeilanden word olie en gas gewonnen en die hadden toen bedongen tot ze per barrel zoveel cent kregen. Nu staat in elk dorp een verwarmd zwembad, ze weten gewoon niet eens wat ze met het geld moeten doen, dus die hebben het goed geregeld. Dat kon in Nederland, dat konden we niet regelen, dat ging direct in de staatskas, we zijn minder een vrijstaat in dat opzicht. Dus ja dat was het antwoord, een rondweg, fourwheeldrive, wat werkgelegenheid en hier en daar wat subsidies, he de NAM doet ruimhartig mee als het gaat over subsidieprojecten over kunst of feestjes of weet ik wat, maar dat zijn natuurlijk niet de grote getallen. Dat bracht mij op de volgende gedachte, ook vanuit mijn persoonlijke duurzaamheids doelstelling, van zouden we ook een win-win kunnen bereiken als we met een groepje mensen, en dan bedoel ik captains of industry bij elkaar, ik ben namelijk van de mening dat als je out-of-the-box denkend iets wilt dan moet je vanaf de top beginnen, als de directeuren met elkaar iets willen, dan kan je dat regelen, want onderin daar halverwege daar de leemlaag daar is het al moeilijk genoeg met ambtenaren, met werknemers van de NAM, weet ik veel wie allemaal meer, die bedenken altijd waarom iets niet kan, maar als je vanaf de top zegt 'ik wil het', dan gebeurt het. Zo zijn de beste fusies ook ooit tot stand gekomen op de camping in Frankrijk tussen twee directeuren van banken bijvoorbeeld. Dus toen hebben we dat idee gelanceerd kunnen we zo'n groepje mensen bij elkaar zetten en die noemen wij een innovatief platform Duurzaam Ameland. Al vrij snel kwam daaruit naar voren, de directeur van de NAM, directeur van GasTerra, directeur van Eneco, die ken ik toevallig. Jeroen de Haas, we zijn wat bevriend met elkaar al jarenlang en later is daar nog Philips Lightning bij gekomen. Als we die nou eens bij elkaar zetten, ik bied jullie

Opmerking [J6]: Beleid NL vs. Shetland

Opmerking [J7]: Samenwerking NAM

een eiland, daar mag je experimenten totdat je een ons weegt met allerlei duurzaamheidsprojecten, die hoeven niet per se bedoelt te zijn voor Ameland, gebruik gewoon het eiland als een experimenteerruimte, wij werken ruimhartig mee. Wij krijgen er voor terug: aandacht, media-aandacht, een toerist die noemen we voor het gemak eco-toerist, die zegt van als ik hier toch ben dan wil ik toch een beetje verantwoord toerisme doen in deze mooie natuurlijke omgeving. Dan blijven allerlei projecten plakken waar we wat aan hebben en het draagt bij aan onze duurzaamheidsdoelstelling om zelfvoorzienend te worden. We zeiden geef je geld hier uit en ga het ergens anders verdienen. Dat hebben we nu al, dat convenant voor de tweede keer, we zijn al 12 jaar lang dat convenant. En we komen regelmatig bij elkaar, het zijn hele bijzondere innovatieve projecten gedaan, ook wetenschappelijke projecten die weer afgebroken zijn helaas, daar zijn wetenschappelijke projecten voor. Maar ook blijvende zaken. Dus ja een lang antwoord op de vraag wat hebben we eraan gehad, we hebben een relatie van overgehouden, daar heb ik op aangestuurd laat ik het zo zeggen, om er meer uit te halen dan werkelijk tot onze mogelijkheden behoort. Want geld vragen van de gaswinning dat kon niet, dat mag niet in dit land. Maar de betrokkenheid en de verantwoordelijk van de directeuren annex aan NAM, Gastera, Eneco, om op dit bijzondere dingen mee te doen, dat heeft ons wel verder gebracht. Dat brengt ons nog steeds verder, wij nemen vanavond het besluit in de gemeenteraad als het goed is dat het zonnepark dat we hier aan het bouwen gaan van 10ha 6mw, het grootste van NL, dat dat doorgaat. Dat word vanavond besloten.

Opmerking [J8]: Duurzaamheids samenwerking

Opmerking [J9]: Hoe verdienen aan gassector?

Spannende avond eigenlijk. Ja ik zag al de site dat er een vergadering was vanavond.

Maar dat is ook voorbereid in deze groep, is vanuit mijn vriendschap met Jeroen de Haas voortgekomen, ik heb nog een huis in Frankrijk, daar werd opeens een zonnepark gebouwd bij het dorp, ben met die burgemeester in gesprek gegaan van joh hoe doe je dit. Foto's gestuurd naar Jeroen de Haas en gezegd van joh dit kunnen wij ook, zullen wij dat eens doen. En toen zeiden twee enthousiaste managers tegen elkaar van 'we gaan het doen'. Wat was er nog meer voor nodig, wetswijziging, banken, subsidiering, weet ik wat. Maar de basisgedachte is ontstaan tussen twee mensen, laten we eens wat leuks doen.

Dan gaat het balletje rollen.

Zo doe je dat.

Puur uit interesse, waar komt dat veld?

Hier bij het vliegveld in Ballum.

Je zei ook, verdien je geld maar ergens anders, geef het hier uit, daarmee zeg je, klopt het dat je daarmee bedoelt dat de inkomst die je als eiland hebt van arbeid, dat je die eigenlijk weg kan denken?

Nee helemaal niet. Bijvoorbeeld een project dat we hier hebben gehad, waterstof opwekken met elektriciteit en toevoegen aan het aardgasnet, wat in een besloten woongroep is uitgetest, dat kun je niet zomaar op de openbare netpompen doen, dat hebben ze uitgetest in een woongroep. Dat heeft miljoenen gekost, dat heeft natuurlijk hier op het eiland niks opgeleverd verder, maar wel heel veel wetenschappelijke kennis opgeleverd. Men weet nu dat je tot 20% waterstof kunt toevoegen aan natuurlijk aardgas zonder dat het problemen oplevert voor een Cv-ketel of een gaskomfoor, ze weten nu ook wat het doet aan corrosie aan de leidingen, alles wat ze getest hebben, vervolgens word dat

elders in de wereld als een product verder ontwikkeld en misschien gaan we over 10 jaar van het overschot aan zonne-energie, waterstofcellen maken. Zou zomaar kunnen. Kan eigenlijk al. Dus dat daar heeft, daar heeft men op het eiland over uitgegeven, maar dat komt ook indirect wel weer terug. Maar goed we hebben hier ook busladingen tot Alaska, Mexico aan toe gehad, die kwamen kijken. Het heeft een hoop media-aandacht opgeleverd en dat heeft weer een hele stroom van toerisme opgeleverd, die zeggen 'daar wil ik bij zijn'. En daar verdienen wij ons geld mee. Dat is mijn stelling ook voortdurend, je moet economie en ecologie in een win-win situatie, dat kan gewoon. Het is vaak een tegenstelling geweest, maar dat is het helemaal niet, je kunt er gewoon win-win van maken.

Opmerking [J10]: 2 manieren geld verdienen – project + aandacht

Opmerking [J11]: samenwerking

Dat is ook wat Ante Frens aangaf als een punt dat je, dat er ander naar gekeken moet worden, er zijn altijd mensen die zeggen zonne-energie, dat kan niet, windenergie is lelijk.

Dat roepen we veel te snel, en natuurlijk windmolens in een gevoelig thema, die willen wij op Ameland niet hebben. We hebben het bij Kamp succesvol bestreden, het plan Ameland is van de baan, we zouden hier 150 molens near-shore hebben. Dat is ook niet zo handig als je je stranden vol hebt liggen met toeristen, dat is niet zo'n goed plan. Als je een natuurlijk uitstralende omgeving zijn, en je zit tegen 150 gehaktmolens te kijken, dat werkt niet. Al zijn ze nog zo goed om fossiele brandstoffen tegen te werken. Maar je moet dan wel, als je ergens tegen bent, moet je ergens voor zijn. Je moet dan wel iets ertegenover stellen wat een equivalent kan zijn van wat daar de bedoeling van was. Want dat park was niet bedoelt om Ameland duurzaam te maken, nee dat was gewoon een industrieel park dat verkocht werd aan het buitenland. Dat is niet wat wij hier willen, wij willen het eiland duurzaam hebben, zelfvoorzienend hebben, passend in deze natuurlijke omgeving. Dat houdt ook in dat je offers moet laten zoals vanavond, 10ha zonnepark aanleggen, is ook niet iedereen even blij mee. Want ja, zonnepanelen zijn niet mooi. Nee inderdaad, maar fossiele brandstof verstoken is ook niet mooi, dus wat wil je. De energie word over een paar jaar duidelijk, wat is de erfenis aan de toekomst, maar je moet wel keuzes maken. Dat is wat we hier aan het doen zijn.

Opmerking [J12]: beleid Ameland

Lukt het denk je? Is het realistisch duurzaam Ameland?

Ja, dat is hartstikke realistisch. Als je nu ziet, ok, we hebben 5 jaar lang moeten praten voor dat zonnepark. Werkelijk waar heel wat aarde bewogen, wetswijziging, alles is nodig geweest. Want dit land, NL, is niet voor niks bijna de onderste van duurzame landen in Europa. We staan achter Malta, 3^e plaats van onderen. Dat is niet voor niks, dat heeft te maken dat wij in dit land een wettenkader hebben neergelegd dat gebaseerd is op aardgas. Wij zijn lui, wij zijn door die rijke aardgasbel, zijn we ontzettend lui geworden en verkwistend, want kijk maar even weer terug naar Noorwegen, we hadden dat geld moeten opsparen. We hebben nu heel veel problemen in het land hadden we kunnen oplossen, hebben we niet gedaan, we hebben het opgemaakt, we hebben ervan geleefd. En we zijn er lui van geworden, want als je 's avonds thuis komt en je bent rillerig, dan zet je de thermostaat wat hoger. En ja, ik kan het betalen en de gas komt toch uit de leiding, wat maakt dat uit. Maar dat is niet meer vanzelfsprekend, dat gaat ophouden een keer. Ik ben helemaal niet tegen gasgebruik, want het is veel schoner dan olie, maar je moet er wel heel verstandig mee omgaan, want het is wel fossiele brandstof. Dus wat wij nu met NAM en Gasterra aan het doen zijn rond de transitie van gas, he wat kun je nou slimmer doen met gas. Onze bluegens die we hier hebben staan, ook een project van Gasterra, NAM, Gasunie, Eneco, Philips.

Dat is waterstof?

Nee nou Bluegen is ook met waterstof bedoeld is vooral een generator die nu nog op aardgas draait die zo duurzaam en zuinig is dat ie duurzamere stroom dan een elektriciteitscentrale, maar inderdaad je kunt er ook waterstofgas indrukken. Die bluegens, die 50 die we hebben, zijn middelgrote generatoren, die zijn bedoeld om de schommelingen in het net van het zonnepark op te lossen en een smart grid te creëren. Maar goed, bluegen technologie is inderdaad een opstap naar de energietransitie. Nu doe je het met aardgas, later doe je er iets anders bij, zo werkt dat met elkaar. Zo kijk ik er ook naartoe, ik ben niet tegen gas, he dan moet je vanavond je CV ketel uitzetten. Je moet wel, met de beperkte voorraad die we nog hebben, moeten we wat verstandiger gaan omgaan. Dit land is luit geworden met zijn aardgas en daarom, zijn wij niet gaan investeren op zonne-energie, windenergie enz. Ja nu met horten en storten zijn we het aan het doen, nu heb je windmolenparken waarvan echt getwijfeld word of echt zo duurzaam zijn, daar is echt wel wat op te zeggen. Het levert wel stroom op, maar duurzaam is nog de vraag. Zonne-energie geloof ik veel meer in, dat is veel duurzamer, maar daar hebben we lange tijd van geroepen dat het niet uit kan. Het kan wel uit, sterker nog, het park dat we nu krijgen, van 6mw, daar hadden we drie jaar geleden een berekening voor laten maken, met een hoeveelheid panelen. Inmiddels is de hoeveelheid panelen al drastisch teruggeschroefd omdat die panelen steeds meer opleveren en omdat is aangetoond dat de fabrieksmatige opbrengst voor het paneel, op Ameland niet gelden. Namelijk de intensiteit van de zon, niet het aantal uren, vanwege het gebrek aan vervuiling hier, die is vele malen hoger dan de fabriek had gedacht. Dus het rendement is hoger. Dus over jouw vraag van zelfvoorzienendheid, waar staan we nu, we hebben 1500 huishoudens op 3500 inwoners, we gaan een zonnepark bouwen waarvan we nu al weten dat ze voor 1700 huishouden gaat leveren. We hebben al een overschot, meer dan 100% is duurzaam elektrisch, sterker nog, we houden over. Nu is dat niet de totale energiebehoefte, we hebben 600.000 toeristen op jaarbasis, die verbruiken meer dan een inwoner, daar moet je ook voor gaan maken. Het lastige is op toeristen kun je geen rendementsprofiel maken, want dan zit je altijd met een overschot. Dat zijn pieken en dalen. Dus als je voor 700.000 toeristen + 3550 inwoners energie gaat maken hier, dan leveren we voortdurend terug aan het net, dat zou niet erg zijn als we niet een wettelijk kader hebben dat het bestraft als je het doet. In Nederland word je bijna bestraft als je het terug levert.

Opmerking [J13]: anti-sustainable

Dat komt doordat de prijs dan omlaag gaat?

Ja dat is een prijsafsprake, kijk die kolencentrale in de Eemshaven moet ook draaien.

Die draait nog steeds niet..

Nou die draait nu wel. Maar we zijn lui, daarom staan we onderaan, we zijn niet gericht op de duurzame toepassing omdat we een heel gemakkelijk equivalent hadden, dat is gas.

Er zijn nu dus, kijk Groningen promoot zichzelf als Energy Valley, er zijn allerlei projecten daar, die gasbedrijven zijn bezig met die gastransitie, maar dat is toch een tijdelijke beweging? Dat duurzaam worden, wat hier speelt, of een gegeven moment ben je duurzaam. Dus, wat ik me dan afvraag, zijn die activiteiten die hier gecreëerd worden, is dat niet tijdelijk, wat ga je doen als het allemaal duurzaam is?

Kijk als we duurzaam zijn, dan gaan we geen geld steken in duurzaamheid, dan moeten we zorgen dat we duurzaam zijn. Overigens, dat duurt nog wel even, we hebben in ons convenant duurzaam Ameland hebben we 5 jaar geleden, om de dieselbussen die hier reden, te vervangen door

aardgasbussen. Dat vonden wij op dat moment de meest zuivere transitie die je kon maken, dat was een behoorlijke verschoning van het openbaar vervoer. En toen zeiden mensen van 'je kan ook waterstofbussen nemen, die zijn nog beter'. Ja, maar waar zijn die te koop? Die waren nog niet te koop, dan moet je er ook niet over zeuren. Dat is een van de problemen die we hier ook goed kennen. Je had het net over Energy Valley, dat is een rijksinstituut wat in Groningen zit, of daarmee heel Groningen heel Energy Valley is, dat betwijfel ik, maar er zijn wel allerlei projectjes gedaan. Wij hebben in dit land, dat is een typische NL'se eigenschap, wij gaan altijd opzoek naar het nieuwste wat nog niet te koop is. Wij praten heel graag over wetenschappelijke toepassingen die nog niet toegepast worden, ik heb veel contact met de TU Delft, ik heb de rector daar ook gevraagd of ze deden aan toegepaste wetenschappen. Toen viel het even stil. 'Ja, Hoe bedoelt u?' En toen zei ik 'passen jullie ook wetenschappen toe?' Natuurlijk wel zei hij, en toen dacht ik, we hebben hier regelmatig mensen uit Delft rondlopen op onze projecten, ik hoor dat mensen altijd op zoek zijn naar nieuwe uitvindingen, dat moet je ook blijven doen, anders kom je niet verder. Maar als ik bij de mediamarkt een tv wil kopen die nog niet te koop is maar waar ik wel in een boekje over heb gelezen, dan kom ik zonder tv thuis. Dus als ik elke keer ga wachten op het nieuwste, dan blijf ik wachten. Dus op een gegeven moet ik die smart TV die ik toch gekocht heb, toch een keer kopen, met de wetenschap dat als ik m thuis heb, de nieuwe net weer in de winkel ligt. Dan heb ik weer het oude exemplaar. Maar als ik had gewacht op het nieuwste, heb ik niks. Dus je moet een keer instappen. Wij hebben toen die dieselbussen op een gegeven moment vervangen, en we gaan ze nu vervangen voor elektriciteit. Maar in die tussentijd zijn we wel 5jaar lang duurzaam geweest. Dat is mijn andere motto, over duurzaamheid moet je niet praten, maar dat moet je doen. We zijn erg goed in het praten over duurzaamheid, ik kom ook op allerlei seminars en projecten. Er is al 10x een groter zonnepark gebouwd in NL dat wij hier gaan bouwen, maar het staat nog nergens en wij gaan het bouwen. En dat weet ik echt zeker, de aanbestedingen lopen al, vanavond word het echt goedgekeurd. Dat komt wel, het geld is er al. Maar we zijn verschrikkelijk goed in dat land dat we zeggen 'ja maar zou je niet liever getijdenenergie kunnen nemen'. Ja dat zou beter zijn, als we in Nova Scotia hadden gezeten hadden ik het meteen gedaan, want daar hebben ze 8 meter verval, hier maar 2,30m. En het is ook vloeibaar schuurpapier dat hier stroomt tussen de eilanden, dus je moet ook eens denken dat je apparatuur, dat dat slijt. En natuurlijk hebben ze nu net bij Texel een proefje gedaan. Ik had ook zo bij de TU Delft een proefje kunnen doen, studenten willen altijd proefjes doen. Dan moet je er een hoop geld achteraan gooien. He de blauwe energie centrale aan de afsluitdijk, het zoet-zout water systeem. Die staat daar, heb ik al een keer bezocht, leuk, maar je kan er geen huis op laten draaien. Het is leuk, de gedachte is goed. Ik was verleden week in Katwijk, daar willen ze een nog grotere centrale maken. Leuk, het water is schoner en zouter, maar het duurt nog lange tijd voordat dat een rendabel instrument is,. Moet je wel mee door blijven gaan, anders hadden wij nog in berenvellen rondgelopen, maar ondertussen moet je wel wat doen. Dus als je al die tijd gaat zitten wachten op de beste uitvinding, dan krijg je het nooit.

En zijn jullie als Ameland nu een voorbeeld voor de andere eilanden?

Ik hoop het. Kijk een beetje de grap, Texel word genoemd als het voorbeeld in NL op duurzaamheidsgebied. Kijk ik gun ze, ik werk met ze samen, ik ben voorzitter van alle Waddeneilanden gezamenlijk, ik gun Texel hun prachtige dingen. Maar ook daar geldt, praten in een, maar doen is een tweede. In Ameland praten we wat minder, maar doen we meer. Op dit moment gebeuren hier dingen waarover we wat meer tamtam hebben geslagen, anderen hebben wat meer tamtam geslagen, maar dat is dan wellicht minder. Iedereen doet zo z'n best, maar ik denk zeker dat

we een voorbeeld zijn. Maar eigenlijk heb ik daar niet zoveel boodschap aan, iedereen zou z'n eigen dinge moeten doen. Kijk in Culemborg heb je een project waar een schil word gelegd om huizen zodat er 0 energie uitgaat. Kijk daar ben ik jaloers op en dat zou ik zo willen toepassen. Maar dat hebben ze in Culemborg, ze hadden jarenlang geleden al een warmtekrachtcentrale in Scheveningen, die wijk die daar aan zee zit. Wat ook een leuke uitvinding was, iedereen doet z'n eigen ding. Maar wat we moeten doen hier in NL is grootschalig toepassen en ophouden met kletsen.

Ik vraag het als, het is natuurlijk best interessant, lijkt mij, om een voorbeeld te zijn, kijk als je ergens de eerste mee bent, dan kan je het gebruiken en verkopen op andere plekken.

Klopt. Ja, dat is het voorbeeld van het zonnepark, dit park is niet zomaar een zonnepark maar word ook het eerste collectieve park van NL, waar de inwoners mede eigenaar van zijn. Waar we ook een energie coöperatie voor hebben opgericht. Dat is nieuw, daar zijn we de eerste mee, na ons zullen velen volgen. Ben ik van overtuigd. Wij hebben nog een harige sloot subsidie kunnen weggrijpen, dat gaat anderen niet lukken. Maar mijn gedachte destijds, we hadden het geld gekregen ook zonder subsidie. En in dit land is dat heel grappig, als je roept tegen de overheid, ik wil geen subsidie van jou, dan douwen ze het door je strot heen. Dat is de methode om subsidie te krijgen. Mijn opvatting daarbij is, je moet een business case maken die klopt en als daar subsidie bijkomt dan zijn we nog beter uit. Eerst moet het kloppen, ook zonder subsidie. Een zonne-park kan in heel NL overal draaien, ook collectief en ook zonder subsidie. Daar is wel wat voor nodig, die wet die terug levering straft, daar moet je wat aan doen. En dat is natuurlijk ridicuul. Je hebt een regering die 16% duurzaam wil zijn, en via het ministerie beboeten ze het als je te veel terug levert. Dat is heel raar, zo werk je tegen. Maar terug naar het eiland, wat heeft Ameland hieraan, aan de gaswinning.

Economisch gezien blijft het bij een klein aantal bedrijven.

Rechtstreeks zijn er een klein aantal bedrijven.

Want u noemde een offshore bedrijfje?

We hebben hier een bergingsbedrijfje en die levert ook dienst aan de platforms op zee, als er wat aan de hand is of iets gebracht, dan doen ze dat, die verdienen daar aan. Dat heet Veltman.

Opmerking [J14]: lokale linkages

Bij dat Veltman, is het hun doel om alleen in Ameland actief te blijven, ik neem aan dat die willen groeien?

Op dit moment doen ze omgeving Ameland, en doen ze veel gasbedrijven, voor veel partijen, tulipoil, andere als ze wat moeten doen, dan doen ze dat, ze hebben er ook speciaal een nieuwe boot voor gebouwd. Maar of zij ook de bedoeling hebben om groter te worden, ik weet het niet, maar als ik hun was zou ik het doen in Den Helder of Delfzijl.

Opmerking [J15]: linkages ontwikkelen?

En over het offshore platform, hoe zit dat met arbeid en toelevering?

Vanaf Ameland worden er soms met de boot dingen naar het eiland gebracht, mensen gaan vanaf vliegbasis de Kooi erheen. En daar werken 6-8 mensen en de unit die daarbij staat is onbemand. Als ze daar aan het klussen zijn zitten daar ook mensen op.

Om dat toch even, ze zijn nu al 30 jaar gas aan het winnen. Wat dat betreft is er minder economische activiteit als ze het bouwen.

Ja, toen hadden ze veel meer mensen nodig, maar ook dat is gebeurd op het eiland, op de vaste locatie, toen dat gebouwd werd, toen heeft het eiland een jaar lang een aantal bedrijven onder het dak gehad. Een aantal pensions zijn zelfs verbouwd omdat zoveel mensen moesten verblijven. Dat is natuurlijk ook een bijkomstigheid, dat zijn tijdelijke stromen. In de tussentijd, de NAM, dat gaan ze dit najaar weer doen, moet dat onderhouden worden, putten moeten geslagen worden. We hebben hier strandovergangen, die moeten versterkt worden omdat er zwaar transport over gaat naar de nam locatie. Laatst heb ik met Ante hier om de tafel gezeten van joh, hoeveel ga jij hieraan meebetalen. Nou dat willen we een beetje mooi maken, toeristisch een beetje aantrekkelijk maken, promenade van maken, en zo vind je elkaar. En dat is niet geld vragen van de NAM, dat is gewoon maatschappelijk ondernemen.

Opmerking [J16]: Impact in begin

Zij gebruiken ook van die strandovergangen.

Nou er moeten extra sterke platen in vanwege die transporten, die gaan wij niet betalen. Maar dat is, dat gaat meer om het motto van maatschappelijk ondernemen. De NAM weet gewoon dat ze hier een taak hebben, ook richting het publiek

Opmerking [J17]: Impact NAM

Corporate citizen noemde Ante dat, onderdeel zijn van de gemeente.

En dat betekent ook dat als ze weer aan het opboren zijn, dat de gemeente wat communicatie over neemt naar het publiek. Aangegeven door de NAM, maar wij werken daar aan mee.

Maar, u noemde dat zijn tijdelijke stromen. U zei dat er wat pensions zijn uitgebouwd, voor de rest heeft dat niet op de lange termijn dingen opgebracht.

Nee niet echt. Maar overigens ook niet omgekeerd . Je hebt tulpoil gesproken, je weet van de weerstand op Terschelling ik heb laatst meegewerkt over een tv-programma over het onderwerp, ik heb laten zien hoe het hier werkt op Ameland al 35 jaar, er is geen toerist weggebleven vanwege de platforms. De NAM-locatie op de Hon, daar komt geen toerist, dat ligt zover weg, daar komen de mensen. Dat zie je eigenlijk vanuit een vliegtuig alleen maar, en die twee platforms zie je overduidelijk, maar mensen staan er foto's van te nemen, maar ik heb nog niet eerder gehoord dat mensen wegblijven vanwege de platforms. Terwijl dat op Terschelling gebruikt word als argument, van door die platforms blijft ons toerisme weg. Dat valt wel te bezien, tegelijkertijd, heb ik het wel ondersteund. Kijk in de nieuwe situatie, heb ik tegen Kamp gezegd, we zitten aan de rand van werelderfgoed Waddenzee, wil je daar wel een nieuwe locatie, of 150 windmolens. Daar moet je over nadenken.

Opmerking [J18]: Paradox, wel niet gas terschelling/ toerisme

Door risico's met toerisme/natuur?

Die zijn er, maar niemand weet precies hoeveel dat is.

U laat wel zien dat het in Ameland niet veel problemen heeft veroorzaakt, maar u bent niet al te enthousiast om hetzelfde te doen in Terschelling.

Dat klopt.

Weet u, Rien Herbers vertelde, je hebt een aantal levensfases van een gasproject. De bouw, veel activiteit dan, daarna een tijdje niks, op een gegeven moment moet het opgeruimd worden. Hebt u daar verstand van, weet u daar iets van op Ameland?

We zijn er wel over in gesprek, en dan kom je weer op het vraagstuk uit, hoe kun je een win-win tussen economie en ecologie maken. Als die zes putten die wij hier hebben, niet meer gebruikt worden voor gas, voor gaswinning, dan kunnen ze nog wel uitstekend gebruikt worden voor thermische energie. Namelijk daar zitten putten in van 3 kilometer diep, daar komt water boven van bijna kookpunt, je hoeft er enkel een pijp in te steken van hoog naar laag, dan heb je een energiecentrale. Niet van gas maar van water, zo werkt onze aardbol. Als je nou apart, dat is in NL al een paar keer gebeurd, een put moet gaan boren, 3 km diep, voor alleen water, dan ben je een paar miljoenen verder. Maar wij hebben ze al. Dus ik zei tegen de NAM, wee je gebeente dat je er beton in stort, want als je er klaar mee bent, dan willen wij ze hebben. Voor de volgende generatie. Dat kan nog wel even duren hoor, de stap naar de volgende generatie.

Opmerking [J19]: energietransitie

Daar is de nam positief over?

Ja, voor hun is het een ver weg idee, namelijk op dit moment winnen ze nog gas, ze willen nu op dit moment gelijk wat met thermische energie doen. Dat vind ik wat jammer, het is er en het komt gratis mee met het gas. Het word weer weggekoeld en dergelijke. Ik had liever gehad dat we al een klein projectje konden maken met een kleine generator die dan wat levert.

Een kleine pilot.

Ja dat zou ik beter vinden, daar blijf ik ook voor. Maar de processen van NAM zijn zwaar met veiligheidseisen belegd, dus ze zien het nu niet zo zitten. Maar dat is wel de toekomst. En er zit nog een fasetje vooraf, daar heb ik al met Ante ook al over gehad. Er komt een moment dat het niet meer rendabel is om het gas te putten en te comprimeren en te transporteren. Terwijl het er nog wel is. Waardoor je lokaal dat gas nog kunt gebruiken totdat het ophoud. Dus je kunt voordat je daar warmte gaat gebruiken, kun je er ook nog een generator op gas neerzetten. Die wel rendabel werkt voor opwekking op het eiland, maar niet meer rendabel is om het helemaal naar Slochteren te vervoeren. Dat word de fase voordat we die putten gaan overnemen voor de thermische energie. Maar we zitten wat dat betreft op een goudmijn. En zo kun je ook dus zien dat je aan de ene kant iets hebt gedaan waarvan milieuorganisaties zeggen 'zonde van het gas, hoort er niet uitgehaald te worden', maar je kunt er dus ook weer een win van maken aan het einde. Want we houden er tot in levensdagen een energiebron van over die wel schoon was, en die hadden we niet gehad als het gas niet geboord was.

Dat wist ik nog niet, dat je het ook zo kon gebruiken.

In heel NL is dat zo, in de hele wereld.

Weet u of dat ergens anders al gebeurd?

Ja, er zijn al plekken waar dat gebeurd. En er zijn plekken waar ze speciaal voor hebben geboord, maar dat zijn hele dure locaties.

Maar dat kan dan misschien wel uit.

Je moet het in de tijdsgeest zien, honderd jaar werd er wel naar olie geboord, maar niet naar water. Maar de olie heeft ons wel veel verder gebracht in de industrie die daar omheen heeft gezeten. Nu vandaag de dag vinden we het vervuilende industrie, dat klopt. Nu gaan we naar de volgende fase,

we hebben die transitie wel nodig gehad. Ik ben ook een beetje van cradle to cradle, je kunt er op een iets andere manier naar kijken, je kunt het gebruiken zonder dat het fout is, maar doe het dan wel op een milieu-verantwoorde manier. We leven inmiddels in een fase waar ook de Gasunies en dergelijke vinden dat dat zo is.

Ja die zijn veel bezig, tenminste dat zeggen ze zelf, ze hebben grote aandelen in grote projecten rond Zernike in Groningen.

In Entrance, ik heb ze kunnen verleiden om praktijktoetsen hier op Ameland te doen.

Dat is interessant. Heeft u ideeën over hoe Ameland misschien nog beter kan profiteren van de sector?

Wat ik zei, er liggen nog wat terreinen braak waar we veel meer doorbraak op kunnen maken. Als we echt willen met z'n allen, dan hebben we het eiland binnen een jaar zelfvoorzienend, dat kan. Er moeten technologieën worden uitgevonden, dan vinden we ze uit. Het hele smart grid verhaal is leuk om te testen op Ameland, maar iedereen in de hele wereld gaat dat meemaken en gebruiken. Iedere particulier met een zonnepaneel zit te schommelen op het net, die momenten van pieken en van dalen, en al die panelen bij elkaar is al een aardige centrale bij elkaar. De lianders, de netwerkbeheerders en dergelijke die zijn er ook bij betrokken bij ons project hier. Om hier te toetsen wat dat met transformatorhuizen en middenstations doet, of die schommelingen ontploffingen veroorzaken, want die dingen zijn niet gebouwd om stroom terug te nemen. Maar dat gaan we nu wel doen. Er liggen nog heel veel dingen uit te vinden, maar als we echt zouden willen in dit land, dan kunnen we binnen nu en een paar dagen al behoorlijke slagen maken. Maar dat willen we niet, dat is de luiheid die we hebben. We hebben wel een moment gehad dat we de duurzaamheidsindustrie omarmden 15 jaar geleden, maar die voorsprong zijn we kwijtgeraakt omdat niemand op dat moment er brood in zag. Het verhaal 15 jaar geleden was... (verhaal over zonnepanelen op dat gemeentehuis)

Opmerking [J20]: transitie en samenwerking

Is dit iets, daar zit ik een beetje naar te zoeken, is duurzaamheid iets waar de waddenregio in kan, economisch van kan profiteren?

Ja, vooral wat ik al zei over ecotoerisme. Wij zijn een zeer uniek natuurgebied met z'n allen. Dat is het hele waddengebied tot aan Fano. Wij zijn werelderfgoed, dat ben je niet voor niks, dat zijn vrij hoge eisen die daaraan worden gesteld. Dat leidt ook naar een sterke opdracht voor de bestuurders om het zo mooi te houden zoals het is.

Anders raak je die licentie kwijt.

Dat wil niet zeggen dat je er een indianenreservaat van moet maken, want hier wonen en leven al meer dan duizend jaar mensen en die hebben daar recht op, maar dat moet op een verantwoorde wijze plaatsvinden. Daarmee kun je een voorbeeld geven, we zitten hier in een gebied waar er heel weinig lichtvervuiling is. 's avonds. Dat kan nog beter, we zijn met Philips in gesprek om buiten, lantaarnpalen, armaturen neer te zetten die nog minder lichtvervuiling doen en nog minder vervuילend zijn en die vooral een natuurlijk licht uitstralen waar de rest van natuurlijke omgeving zo min mogelijk schade van heeft. Als je dat inderdaad gaat doen, dan heb je dat je vanaf de wal snachts kan kijken en je ziet geen enkel lampje. Dat is wat je moet willen uitstralen hier, dat hoort bij wat we zijn. Als we dat zo doen, dan blijven we ook een zeer aantrekkelijk gebied voor toeristen, die willen

Opmerking [J21]: samenwerking/innovatie

hier graag zijn. Ook daarin zie je economie en ecologie uitsteken samen gaan, je mag best geld verdienen aan ecologie.

Opmerking [J22]: samenwerking/linkages

Maar toerisme is wel het punt waar je naar richt. Toerisme is hetgene,

Daar leeft het gebied van. En die mensen komen allemaal kijken hoe mooi het is, daar mag je best van leven. Maar je moet het niet verpesten. Ik kom wel eens bij mijn Duitse collega's op de eilanden, die hebben in de jaren 60 grote flatgebouwen gebouwd, die zijn ze nu gelukkig weer aan het afbreken, maar dat was toen de opvatting in Duitsland houdt men van oudsher meer van beton, hier hadden we beleid dat er rietgedekte woningen moesten staan, dat vind je op Ameland vooral. De toeristen vinden die rietgedekte huizen in het duingebied mooier dan een betonnen kolos, daar zijn ze inmiddels ook achter en zijn ze ze aan het vervangen. Dus daar moet je ook met verstand mee omgaan. Laten we het van gemakshalve patattoerisme noemen, dat kan overal, maar niet in dit gebied.

Daar is dit gebied te speciaal voor.

Ja.

Voor m'n onderzoek, zie ik de waddenregio inclusief het vasteland van Friesland en Groningen en in Duitsland en Denemarken.

Ja dat hebben ze pas sinds kort ontdekt.

Hoe bedoelt u?

Nou dat vinden mijn collega's aan de wal niet zo leuk om te horen, maar het is wel een waar feit. Kijk de wal, wij hebben het ook over de wal. De wal, de kustregio zou je kunnen zeggen, daar is niet voor niks een krimpregio momenteel, dat komt omdat het was altijd een gebied waar veel aan landbouw werd gedaan. Landbouw die gewonnen moest gewonnen worden van de zee, de zee was een vijand daar hebben ze ook hoge dijken voor gemaakt, om het tegen te houden. En iederen die erachter zat was gek, die zat bij de vijand. Maar die landbouwinstelling omdat er veel land en ruimte was, die was nooit gericht op toerisme, en ja wat had een toerist in een aardappelveld te zoeken. En achter die dijk, daar had je een modderpoel en die heette het wad. Bij vloed zie je alleen maar water en bij eb stinkt het naar de modder, dus men had daar niet een toerismevisie op. In andere landen, in Duitsland hadden ze dat veel eerder in de gaten. (Verhaal over toerisme aan wal kant, opgespoten stranden)

En is dat vanuit de duurzaamheid ook een optie om daar sneller mee samen te werken, met het vasteland?

Nouja, kijk daar zie je het weer dat duurzaamheid een prachtige motor kan zijn om iets voor elkaar te krijgen. Milieuorganisaties willen nu door de waddenorganisatie ook duurzame dingen aan de landkant. Zilte teelt en dat soort dingen komt een beetje uit die hoek. Daar kun je ook prima geld mee verdienen, als je dat goed aanpakt. Daar is niks mis mee. Maar daar was de focus niet op gericht. Project Holwerd aan Zee begint nu opeens een te lopen. Ik ben daar ambassadeur van, maar 10 jaar geleden hadden ze die jongens uitgelachen die dat bedacht hadden. Wat moet je daarmee, dat past in deze tijdgeest.

Opmerking [J23]: motor voor ontwikkeling

En ik denk dat de regio steeds sneller kan gaan kijken naar duurzaamheid als een leefbare optie door al die aardbevingen.

Dat is een beetje trieste constatering dat je aardbevingen nodig hebt om op dat idee te komen, maar alles heeft te maken met schaarste, als je nou in wat voor crisis dan ook komt, in crisistijd worden de beste uitvindingen gedaan. Op dit soort momenten vinden mensen dingen uit die ze eerder ook wel wisten maar gewoon niet deden. En nou opeens komen dingen op gang, die tot verbetering leiden. Mooi, dat het nu kan, het is triest dat je daar deze omstandigheden voor nodig hebt.

Ok. Ik ben door m'n vragen heen.

Mooi, ik ook door m'n tijd.

Bijlage 2. Transcript interview Legal/PR manager TulipOil

Vragen interviewer in *italics*

Kunt u kort een introductie geven over TulipOil?

Tulipoil is opgericht in 2010 door een aantal ex-Shellers, ex-Nammers, samen met Barclays bank, Barclays is dus de grootste aandeelhouder, 80%, de grote financierder en het idee was om het toch weer iets anders te doen dan anders. Dat was ons niet bezig houden met de exploratie als zodanig, maar met velden in zee te gaan die door anderen waren aangetoond, maar nog niet ontwikkeld. En je mist dus, en dat is heel prettig, een bepaalde exploratie risico, je betaalt dus , de onzekerheid van de exploratie is achter de rug. Of het dan economisch winbaar is is een ander verhaal. Dat hebben wij in 2010 opgezet, in het begin natuurlijk goed gekeken naar opportuniteiten in NL ,dat waren er niet zoveel. Uiteindelijk zijn we erin geslaagd om een bod te doen op Smart Energy solutions, die waren wel actief in Nederland. Die hadden wel vergunningen, maar die deden daar niet zoveel mee, konden er niet zoveel mee. Dus in 2012, 2013, hebben we dat overgenomen en daarmee kregen we opeens een behoorlijk aantal vergunningen in NL in de hand. Boring en winningsvergunningen.

Die kocht je over?

Via de overname, zijn die meegekocht. De belangrijkste daarvan was vergunning Donkerbroek, die was ook eerder geboord door Shell, sorry NAM. Daarna in de handen gekomen van SMART, SMART kon daar niks mee. Toen hebben wij daar dus een boring gedaan, ook op Hemrik, daar hebben we ook een veld gevonden, oorspronkelijk van Chevron, die hebben Nederland verlaten. He. Dus daar hoefden we ook geen exploratie te doen. In Hemrik hebben we toen een evaluatieboring gedaan, om te kijken of er inderdaad nog wat inzat. En toen gingen we aan de slag.

En ik zag dat jullie onder de geplande datum klaar waren met de installatie in Hemrik?

Ja, en dan kan je natuurlijk een beetje mee spelen. En dat was dus nummer 1. Tegelijkertijd zijn we bezig gegaan met, en dat is later gekocht, met Terschelling. Dat hebben we in 2013 gekocht, van Ascent. Nou Ascent had dat weer overgenomen van de NAM, NAM had het aangeboord en aangetoond. Ascent deed er om een aantal redenen niks mee. Die heeft er niks mee gedaan. Dat kan een heel goede reden zijn, niet dat ze het veld als zodanig afkeuren, maar ze hadden bijvoorbeeld in Angola betere opportuniteiten.

Je kunt niet alles tegelijk doen.

Ja klopt, in de ene plek spuit het uit de grond en op de andere plek ben je meer kosten kwijt om het eruit te krijgen. Die hebben er dus niks mee gedaan. Dus wij hadden dus met de inkoop een opsporingsvergunning voor Terschelling. Toen ze we op pad gegaan, laten we nou met die opsporingsvergunning een boring gaan doen, en later, dat liep allemaal een beetje parallel, kwamen we tot de ontdekking dat we tegelijk een winningsvergunning konden krijgen. Je kunt namelijk als je een exploratieboring wil doen, een boring wil doen, die vergunning heb je al, maar je moet ook een MER-rapportage doen, met een doorkijkje naar de winning. Doe je dat nou, dan is dat wel leuk, want als je los een winningsvergunning wil, moet je weer door een MER-rapportage gaan. Dus wij zeiden, laten we tegelijk met de exploratie, ook een winningsvergunning aanvragen.

Dus voordat jullie de exploratietest hadden gedaan, hebben jullie winningsvergunning aangevraagd?

Ja, want de data gaf ons voldoende inzicht in de kwaliteit van het veld, dat er genoeg inzat. Dat was wel 20 jr geleden, dus je moet wel weer een boring doen om te kijken of het echt wel is wat je denkt. Dus dan besluit je om echt verder te gaan. Maar in ieder geval, vorig jaar hebben we een winningsvergunning aangevraagd, daar kwam een hoop heisa omheen. Maar dus daar zijn we mee bezig, inmiddels zijn de ontwikkelingen in het parlement nogal remmend met betrekking tot het plan.

Want het moet nog goedgekeurd worden door Kamp?

Ja, want de vergunning is dus aangevraagd en niet verleend. We kunnen wel met de opsporingsvergunning een boring doen, maar dan zit je ook met de MER. Nogal ingewikkeld dus. Maar als het idee is dat als Kamp ons geen vergunning geeft, dat we dan niet mogen boren, is niet waar. Een hoop commotie, wij gaan er mee door, zij het dan dat Kamp zonet heeft aangegeven dat hij wellicht wacht met de verlening van de vergunningen tot de mijnbouwwet in z'n algemeenheid is gewijzigd. Nou dan je dus wachten tot 2016.

Is dat natte vinger werk?

Nee, hij heeft gezegd, dat begrijp ik wel, dat op meerdere punten de mijnbouwwet moet worden aangepast, los van wat er in de kamer is gebeurd, en dat ie alle wensen en wijzigingen in een keer in een nieuwe wet wil doen. Dat moet door de eerste kamer, etc. Hij is natuurlijk ook, in die zin, verbonden aan z'n toezegging om per 1 juni nader besluit te nemen over de Groninger productie. Daar gaan ook veel dingen mee samen, dus ja, kijk je kunt een MER, die kun je pas starten nadat een winningsvergunning is verleend. Daarvoor heeft het geen zin, en bovendien, wilt hij ook dat die vergunningverlening ook samen loopt met bepaalde beleidsplannen. En dan zit je al gauw op medio 2016, en als het een beetje vertraging oploopt, door het hele wetgevingsproces, je hebt een aantal gevoelige onderwerpen, dus ja 2016 zal het echt wel worden. En als het een spaak in het wiel komt, echt veel langer.

Maar dat was allemaal, dit is niet nieuw voor jullie zegmaar. Jullie weten hoe de politiek werkt, dit soort gedrag is toch niet nieuw voor de sector.

Nou ja, het was wel verassend in die zin dat ja, dus opeens daar die Groningen-politiek een soort ... op de kamer was gevallen, dat was niet verwacht, laat ik het zo zeggen. Wat je natuurlijk wel verwacht dat de oppositie tegen plannen is.

Lokale oppositie, dat was verwacht.

Ja, als je dat niet verwacht, dan had je echt even beter moeten nadenken. Dus dat was zeker meegenomen. En je weet ook dat er mensen zijn die, die naar, dat ze naar de Raad van State gaan. Dat is ook voorspelbaar. Dus toen ik bij een interview van de NOS werd gevraagd, ben je verrast door deze oppositie zei ik 'nee natuurlijk niet'. Nu doen we het dus even rustig aan. We zijn ook wel bezig met, dat is al gecommiteerd met een boring in het gasveld Q-17 voor de kust van IJmuiden, dat gaat in Juli geboord worden. Dus eigenlijk in een paar jaar toch behoorlijk actief op het gebied van acquisitie en andere zaken, en daarmee ook wel naam mee gemaakt.

En dan ga ik toch een beetje vragen naar de bedrijfsnamen, met wat voor bedrijven werk je dan samen? Planningsbedrijven voor vergunningen.. wat nog meer?

Het belangrijkste is, als je kijkt naar Terschelling, dat is redelijk.. nee wacht laat ik als eerste Donkerbroek-Hemrik noemen. Daar heeft Pitach geboord, voor de bouw van de gasbehandelingsinstallatie is Freems ingeschakeld, Freems uit Alphen a/d Rijn. Daar heb je natuurlijk omheen allerlei bedrijven die bij het boren service verrichten, Baker-Huge, Schlumberger, what have you. En dan de lokale content, om daar de nadruk op te leggen, de lokale content is redelijk beperkt. Het zijn allerlei specialisten die als het ware als een soort werktroep vanuit heel Europa invliegen, dus Schlumberger Duitsland doet dingen in Duitsland, en in Nederland heb je de Nederlandse tak. Nou dat zijn allemaal internationaal bedrijven. Lokaal heb je dan iemand die de grond verzet, bewaking doet, onderhoud.

Opmerking [J24]: Lokale linkages

Dat is dus heel beperkt.

Je ziet een piek in de regio op het moment dat de regio komt, heel veel mensen, maar voor de rest, de service industrie, dat is met 6 weken afgelopen en dan gaan ze weer. Dat zet niet aan. Zo'n fabriek, zo'n ding in Hemrik, dat noemen we een fabriek. Dat gas wordt wel gewonnen, maar dat wordt vervoerd naar Hemrik, daar wordt het Hemrik gas + het Donkerbroekgas verwerkt en dat gaat naar een installatie naar Ureterp via een leiding.

Opmerking [J25]: Lokale arbeid

Is zo'n fabriek dan bemand?

Nee daar zit maar 1 man, af en toe wat onderhoud. Maar, laat ik het zo zoeken, in weze is het onbemand, want 's nachts is er niemand. Dus ga er maar van uit dat er 1 operator iedere dag naar kijkt, voor de rest is het onbemand. Dan heb je dus een beetje onderhoud van al het land daar, dat gaat zelfs zo ver dat we een boer inhuren die met schapen het gras onderhoud. Maar voor de rest is er gewoon niet.

Opmerking [J26]: Directe arbeid

En de pijpleiding waar je het over had, dat is ook allemaal internationaal?

Nou, daar is met name Hak bezig geweest, die werkt internationaal maar ik wel een Nederlandse bedrijf. De bekende Hak pijpleidingen. Nou, wie we dan verder hebben, als adviseurs hebben we Oranjewoud, nu Antea. Dat is nu hernoemd om zo te zeggen, en die deden een hoop zaken op het gebied van permitting. Vergunningen voor pijpleidingen, boren etc. Die zijn er beter in dan ik. Dus ook dat is lokale content, die best wel aardig is maar niet wereldschokkend natuurlijk, het zijn geen miljoenen.

Zij leven niet alleen van dit soort projecten, van deze sector.

Nee, die werken ook in het buitenland, net zoals Hak.

Is zoiets als Hak nationale expertise, is dat iets wat NI exporteert?

Nou, in pijpleidingen aanleggen zijn ze zeker een grote speler. Zitten over de hele wereld. Maar Oranjewoud natuurlijk ook. Die zit niet alleen in Friesland maar die heeft ook projecten in het buitenland, dat is een hele grote club. Maar dus dat is Hemrik. Bij Terschelling is het zo dat, dat is natuurlijk tot op heden alleen maar een beetje deskwork geweest, daar is nog niks in de grond gegaan, dat mocht niet, kan niet. We zitten nu in de fase van het ontwikkelen van het project. Daarbij zijn van belang, de clubs Imsa, Wouter van Dieren, als die naam je wat zegt.

Wouter van Dieren zegt me niks.

Dat is een belangrijke speler in het waddengebied. Imsa, die doet zeg maar het stakeholdermanagement. Die wilde ook proberen, te komen tot een convenant voor Terschelling waarbij je alle stakeholders betreft in een groot plan. Dat is een instrument vaak is gebruikt, ook voor ontwikkeling van de tweede maasvlakte. De volgende is RoyalHaskoningDHV, ook een grote, die werkt internationaal. Die begeleidt ons proces van MER. Die zijn betrokken bij Nederland, maar is vooral een internationaal actief bedrijf. Het derde bedrijf is ingeschakeld voor de ecologische waarde, dat is Alterra, Wageningen. Dat ken je wel waarschijnlijk. Die doet zeg maar een beetje de ecologische studies.

De studies over bodemdaling en effecten aan de Wadden.

Ja, daar zitten nog wel wat kleinere bedrijven bij, eentje doet de bodemdalingsaspecten, hoe heten die elkower. Maar die werken een beetje op afstand, waarschijnlijk iets met Geo heet het. Dat zijn de grote spelers. En dan het project van de boringen bij Q17-10, daar doen we nu een evaluatieboring. Daar is dan bij betrokken, Paragon, degene die de boring doet, het boorplatform levert. Paragon is een spin-off van Nobel, die zitten in Nederland maar opereren in Nederland. Paragon. Kijk zo'n rig komt uit Noorwegen, dan gaat ie in Nederland boren..

Die word overal gebruikt.

Ja, maar die kan niet overal opereren, diepe ondiepe etc. De gene die ons daar helpt is DanaPetroleum, dat klinkt gek, maar Dana die doet dus de boring, omdat wij nog geen offshore ervaring hebben, wij zijn klein. Wij vroegen of zij voor ons een team konden dispatchen om die boring te doen.

Ingehuurd?

Ja die hebben we gewoon ingehuurd. Dus we hebben een concurrent services laten verrichten.

Dus de specialistische arbeid huren jullie gewoon in.

Ja voor offshore heb je specialistische kennis nodig, en als jij dat niet hebt, waarom zou je dan voor een zo'n offshore boring een organisatie opzetten.

Op deze manier blijf je dan wel klein.

Opmerking [J27]: Investeren in lokaal

We willen wel groot worden, maar puur via assets. Maar een wens om groot te worden in personeelsaantallen, dat lijkt mij een waanzinnig idee. Want de hoeveelheid personeel moet een functie zijn voor hetgene wat je hebt. Je moet niet mensen hebben om dingen te doen, je moet dingen hebben waar mensen kunnen werken. Dus dat is denk ik het belangrijkste. Wij besteden veel uit.

Ja, maar dat lijkt voor jullie ook logisch.

Kijk en wat er dan verder gaat gebeuren, na een succesvolle boring. Bijvoorbeeld bij Q17-10, dan leggen we een pijp naar het land. Dan komen de Hak's langs, maar wel als kandidaat. Dat is niet zo dat je dat..

Oh dat moet je toch, dat is een EU-regel, dat moet algemeen uitbesteed worden?

Nou dat is een, maar wat vaak vergeten word, is dat in al deze projecten, heel enkele keer niet, doet EBM ook mee voor 40%. En, iedere overeenkomst van samenwerking met EBM die stelt ook eisen aan het commercieel gedrag van de operator. Dan ben je verplicht met inschrijving uit te besteden. Dat zit erin. Dus vervolgens wat de EU zegt, los van de vraag of het moet van de EU, heb je ook contractueel, dat is standaard met de EBM. Dus of de EU het nou wil, ik zit 36 jaar in het vak, ik ken niet anders dat er bij inschrijving word uitbesteed.

Maar EBM is Nederlands en de EU dat is een andere schaal, die hebben wellicht ook andere prioriteiten.

Maar het idee van transparantie, dat zit al heel lang in de relatie van de staat met de oliegasmaatschappijen.

Ik heb een beetje theoretische achtergrond opgezocht, ik vond het voorbeeld van Noorwegen, dat heel rijk is geworden aan zijn olieboringen en dat dat grotendeels te wijten is aan het fonds dat ze hebben opgesteld, maar vooral dat ze de binnenlandse industrie hebben aangepast aan die olie. Via economische verbanden, via linkages hebben die gezorgd dat er Noorse bedrijven produceren. Maar dat kan in NL niet, omdat je alles internationaal moet aanbesteden.

Dat is ook heel sterk door de staat gedreven, die olie en gas. Daar is de staat in Noorwegen constant bij geweest.

Dat is een heel andere manier om ernaar te kijken. Zoiets wat je in Noorwegen hebt zou ideaal zijn als je kijkt naar regionale groei, maar dat is heel moeilijk te behalen.

De structuren zijn van oudsher, kijk maar naar de mijnbouwwet, zo ingekleefd, de provincies, de gemeente waren gewoon niet van belang. Dus als je kijkt naar de oude mijnbouwwet van 1810, in weze voert de staat de boventoon. De leiders wilden een wet om te zorgen dat de inkomsten naar de staat gingen.

Opmerking [J28]: Rol van de staat

Dat is voor de staat...

Waar waren we gebleven. Oja Noorwegen.. Ja er is altijd een staat geweest. Er waren wel inkomsten, gemeenten en provincies kregen op het gegeven moment wel wat. Regionaal was de impact ook niet heel groot, maar waar het ging om grote olieprojecten, Schonebeek. De onroerend

zaakbelasting was de helft van de inkomsten. In Schoonebeek waren vooral lokale bedrijven ingezet bij die oliewinning, zo was het ook van oudsher. Maar daarna begon die olieindustrie en de expertise die daarom heen zat door het land te schuiven natuurlijk.

Opmerking [J29]: Ontwikkeling arbeid in sector

Kijk stel dat, de regio heeft nu weinig te bieden, is dat een probleem, dat hoorde ik eerder ook. Stel dat de regio expertise en specialistische arbeid had gehad, dan hadden ze meer kunnen meenemen, hoe denkt u daarover?

Jaa alle bedrijven die in Nederland op het land werken, die gaan uit van in eerste instantie waar mogelijk inschakelen van lokale expertise, maar zoveel is er niet.

Opmerking [J30]: Belang van lokale expertise

Dat is wel een streven?

Jaa.

Waarom is dat een streven?

Nou waarom zouden we het ergens anders halen als het ergens anders zit. Die kwaliteiten moet je in ieder geval betrekken, kunnen ze het niet aan, dan valt het af. Het is wel zo dat die gasindustrie stelt hoge eisen op het gebied van certificering en in die mijnbouw wet staan allerlei dingen. En als er iets afvalt, of dat nou buitenlands of Nederlands is, je valt gewoon af. Kijk maar naar zo'n bouw, ontwerp van zo'n gebied in Hemrik dat Freems dan een speciale kennis en kunde had, maar zo was er een olieinstallatie in Duitsland, die was door Siemens gemaakt, die daar weer goed in. We hadden de eis, we hadden een modulair gebouwd plan. Die in Hemrik zou je kunnen oppakken en zo ergens anders kunnen neerzetten. Dat zie je steeds meer de laatste tijd.

Opmerking [J31]: Dichtbij is goed, wel voldoen aan eisen

Die duurzame trend.

En waarom zou je het naar een scrapper sturen als je het ook kan hergebruiken. Maar kijk naar de kleine velden, die hebben een kortere doorloop dan het Groninger veld.

Bijvoorbeeld 20-30 jaar?

Ja. Bijvoorbeeld we kochten een pijpleiding die er al lag van NAM. Die was wat oud, maar die konden we hergebruiken, na wat metallurgisch onderzoek, voor Hemrik. Dat kan allemaal. Zo zie je ook dat het de vraag is of je altijd pijpleidingen moet opruimen. Het kan best zijn dat het heel veel waard is om het te laten zitten.

En in Terschelling is het ook zo'n klein veld?

Groter dan Hemrik. We gaan uit van, we moeten het nog nader vaststellen, een boring, dat heb ik begrepen is 10 miljard. Heeft als nadeel dat dat gas, daar zit iets van 14% co2 in, dat is een beetje veel. En ze wilden, die co2 kun je kwijt via het netwerk van NGT.

Opmerking [J32]: linkages

De laatste tijd, Groningen word Energy Valley genoemd. Allerlei initiatieven zijn er, werken jullie met die initiatieven?

Ik ken ze allemaal wel. Ik heb het laatste jaar veel contact gehad met Martha Roggenkamp. Ken je die? Zij is hoogleraar energierecht. Ik gaf eerst nog colleges in Groningen, maar dat heb ik vorig jaar

stopgezet. Maar we onderhouden vaak contacten met GasTerra en Gasunie en zo kom je snel bij de energyvalleys terecht. Klein landje hoor.

En stel nou dus, de regio wil profiteren van uw sector? Hoe kan dat beter?

Dat is heel moeilijk, dat is moeilijk te zeggen. In wezen als je zou moeten zeggen dat er te weinig gebeurt, hoeveel tijd heb je om dingen op te bouwen. Bijvoorbeeld service, om te goede te komen aan de activiteiten in de regio. Zoveel activiteiten in de regio zijn er eigenlijk niet. Als je de kamer zo hoort, gaat gas winnen op slot in het land. Bizar dat.

Opmerking [J33]: Opbouwen regio

OP slot terwijl de projecten bezig zijn?

Nee. Dat mag niet. Maar er is nu een voorstel dat de overheid de plicht heeft om vergunningen af te wijzen, bij elk risico van bodemdaling en bodemtrilling. Elke studie die daarover gaat, geeft aan dat er 1 of 2 centimeter bodemdaling is. Als de absoluteheid van de verwoording wordt gevolgd, dan krijgt niemand meer vergunningen in dit land. Opsporingen gebeuren dus niet meer, omdat je niet weet of je een winningsvergunning krijgt. Dus waar ze nu mee bezig zijn, ze hebben echt geen weet, echt geen weet. Echt populisme van klassen. En dan van ahhh, weet je wel. En in Groningen willen ze 12 miljard ipv 39 miljard. Hoezo? En nou als dat niet kan willen ze 21 miljard. Ze gaan er zo gek mee om. En jij en ik zijn daar ook in vertegenwoordigd. En nou heb ik afgelopen week de kamerdebatten gevolgd, het gaat helemaal niet goed.

Het gaat tegenwoordig veel meer over symbolisch en halve debatten.

Ja dat gedoe van de PVV. En als dat door gaat dan komen er geen investeringen meer in NL. Dat zal in hoge mate negatief zijn. Die motie, die mensen die zijn zo.

Heeft u enig idee hoe die moties heten, waar ik dat op kan zoeken?

Ik kan ze wel even sturen. Je hebt een motie van Ouwehand, Veldhoven en Vos. Nou een amendement daarop.

En dat is PvdA?

PvDD dacht ik. Ik zoek het wel even op.

En dat komt allemaal uit de onvrede rondom Groningen?

Tja. Het was ook nooit gebeurd bij een operatie van een kleine club, maar dit is gewoon de parel die we hebben. En volgens sommigen die we hadden en volgens anderen die we überhaupt niet moeten hebben. En wat mensen ook niet realiseren, stond vanochtend in de Elsevier. Het is tijd dat er meer over gepraat wordt, maar dat inschakelen van dat Russische gas, alsof dat allemaal kan. Eerst de politieke vraag, maar de kwaliteit is ook anders. In alle huizen moeten dan allemaal andere branders en CV's komen. Dat gaat per huishouden duizenden euro's kosten. Los van de vraag wat we moeten met alledaags gas. En dan hebben mensen het makkelijk over LNG, wat dat kost ten opzichte van het goedkope Groninger gas, je hebt geen idee. Ze zitten daar heel populair te doen, maar de nadelen komen voor de consument. Maar het is wel de kamer he.

Opmerking [J34]: Toekomst: Russisch gas

Opmerking [J35]: Toekomst: LNG

Ze beslissen het toch wel.

Het gaat daar gewoon niet goed.

Geld dat ook voor offshore, dat het op slot gaat?

De milieuwet is voor offshore niet op toepassing en de mijnbouwwet gaat ook niet over bodemtrilling offshore, dus dat is niet relevant. En de hele industrie, met name ook gas als zodanig, die krijgt een hele negatieve connotatie, dat is heel slecht. Terwijl we vroeger blij waren met gas, willen we het nu niet meer hebben. Zet het maar twee dagen uit zou ik zeggen, of maak het heel duur. Kijk een voordeel, en daar ben ik helemaal voor, dat je nog scherper gaat kijken naar alternatieve bronnen. Dat is prima, daar heb ik niks tegen. Dat moet ook echt gebeuren, want we gaat steeds dichterbij 2030, dat is een echt kantelpunt. Dan komen er echt problemen, dat is al over 15 jaar. Daar zit al een probleem. Ik ben 63 dus mij zal het een ons wegen, vanuit mijn bestaan dan, niet vanuit mijn vooronderstelde moraal. Maar dat is heel dichtbij.

Er moet dus een balans komen tussen we moeten er helemaal niet naar kijken en doe gas maar helemaal weg.

Ik kwam laatst ook een Amerikaanse onderzoeker tegen die zei, je moet onmiddellijk stoppen met de gaswinning, maar die had geen idee.

Want de impact is dan te groot? Dat kan niet zomaar.

Nee, want er is ook een worsteling gaande, via de NOGEP, de 'Nederlandse Olie en Gas Exploratie en Productie Associatie'. Dat is ook een bron van informatie hoor, maar goed.

Je had het over LNG, is dat een investeringsoptie, is dat echt een mogelijkheid?

Nou LNG is natuurlijk een, daar is natuurlijk al in geïnvesteerd in een terminal. Die in Rotterdam is niet echt vol, dat heeft een belangrijke functie om een belangrijk tegenwicht te geven, maar het is wel duur. Duurder dan gas uit Rusland. Er wordt te makkelijk over gepraat.

Opmerking [J36]: Toekomst: LNG

Het is vooral handig voor schepen?

Nou dat is een ding, maar je kunt het ook gewoon voor lokale huishoudens gebruiken, onder de voorwaarde dat het voldoet aan de Groninger kwaliteit.

De Groningerkwaliteit is goed?

Nee, laat ik het zo zeggen, die is laag-calorisch. Die is heersend. De industrie gebruikt hoog-calorisch want dat verbrand beter. Wij hebben de keus gemaakt om laag-calorisch gas uit Groningen te gebruiken. Er wordt dus meer laag dan hoog-calorisch gas gewonnen. Dat kan niet zomaar veranderd worden, dat is een grote operatie. Je kunt je afvragen als het nog lang doorgaat wat de waarde van het Groninger gas is tegenover de kosten. Dat kan in de miljarden lopen, dat zijn geen leuke berekeningen, dan heb je het niet over 5 miljard..

Kosten om het te onderhouden?

Nee kosten om de schadeposten aan te vullen. En dan kan je ook denken aan kosten van 10-20 miljard of nog meer. En dan zet je de waarde van het gas daar tegenover, en dan..

Ja is dat een realistische keuze, om te stoppen met boren daar door de kosten?

Dat komt dichterbij.

Daar word ook rekening mee gehouden? Daar word ook naar gekeken?

Je moet altijd met scenario's werken natuurlijk. De een zegt dat het 5 miljard gaat kosten, de ander dat het 10 miljard of meer gaat kosten. Dus het is geen magie om te zien dat Groningen eerder onrendabel word dan gedacht. Dat is heel zonde.

Opmerking [J37]: Toekomst: Groningeveld stopt?

Want de alternatieven zijn er nog niet echt. Ik heb u denk ik alles gevraagd wat ik wilde vragen.

Ik kan nog meer praten dan er gevraagd zou kunnen worden.

Haha dat geloof ik zeker, ik kijk even naar m'n interview guide. Wat denkt u dat de regionale economie kan doen om meer te profiteren van uw sector?

Uhm vorig jaar was er nog een bijeenkomst in Eenwierum waar ik zo nodig bij moest zijn, en dat ging speciaal over de economie van de waddenregio. Maar daar bleek dus dat er heel veel organisaties zijn die absoluut niet met elkaar samenwerken. Ze proberen tot een soort Waddenraad te komen, anders dan dat er al bestond. In de zin dat er meer krachten worden gebonden, maar zover komt het echt niet. Want dan moet Doeksen met Wagenborg gaan samenwerken. Maar ik was verbijsterd vanuit economisch oogpunt naar het aantal belangstellenden.

Opmerking [J38]: Samenwerking waddegebied

Bijlage 3. Transcript interview Asset manager North Sea NAM

Tekst van de interviewer staat in Italics.

..Het onderzoeksgebied is dus best een groot gebied.

Maar dus Den Helder ook?

Ja, Den Helder ook.

Want ik ben verantwoordelijk voor alle activiteiten in Den Helder.

Ah dat is mooi, want daar zit een grote verwerkingsinstallatie?

Ja daar komt heel veel gas aan land.

Van de offshore?

Ja.

Om het interview goed te beginnen, kunt zich even voorstellen?

Ja ik ben dus de Assetmanager van de zuidelijke Noordzee, ik ben eindverantwoordelijk voor alle offshore-gaswinning waar NAM de operator is in NL, of waar Shell de operator is in Engeland of de hele Noordzee. Dus het hele gebied op die kaart achter je. Voor al die platforms, daar ben ik uiteindelijk de baas van.

Dat is allemaal eigendom van Shell?

Dat is eigendom van allemaal joint-ventures, en NAM heeft 2 aandeelhouders, Shell en Esso, en NAM en Shell UK werken samen, de Engelse bedrijven en NL bedrijven werken samen om boten door te laten varen op zuidelijke Noordzee, etc.

EN dat heet ONE-gas?

Ja dat heet Offshore Netherland & England gas.

Ok goed. Dus als Assetmanager, u beheert de activiteiten, de bedrijven die worden ingehuurd, daar bent u eindverantwoordelijk voor.

Ja.

Kent u de term linkages, economic linkages? Als in, dat is een manier hoe ik de sector wil bekijken. Ik wil kijken of de sector verbanden heeft met bedrijven, dus of er downstream linkages zijn, of er bedrijven zijn die pijpleidingen aanleveren, en upstream linkages zijn bedrijven waar het gas aan word verkocht.

Andersom denk ik. Downstream is aan wie het word verkocht?

Nee, downstream is wat nodig is om het gas te produceren en upstream is hoe het naar de markt gaat.

O, want in de olie en gas winning is de upstream de winning en de downstream de raffinaderij en de markt.

Opmerking [J39]: Theorie upstream/downstream

O, nou dat is wel interessant. Tja het is een economische theorie die ik misschien anders kan toepassen. Ten eerste, wat voor impact heeft de NAM ten opzichte van arbeid?

Nou we hebben natuurlijk een heleboel mensen die werken, op en om de platforms en in de kantoren. En dat is, werk in Den Helder, er werken mensen in Ameland, er werken mensen op de platforms. Verder doen we onderhoud, dat is heel belangrijk voor die dingen. Je moet onderhoud doen aan die platforms, schilderen, je moet pompen onderhouden, pijpleidingen onderhouden..

Dat doen jullie zelf?

Ja daar zijn wij verantwoordelijk voor en dan huren we bedrijven in die dat voor ons doen meestal.

En de bedrijven die jullie inhuren, zijn dat lokale bedrijven of zijn dat specialistische bedrijven van buiten de regio?

All of the above zou ik bijna zeggen. We hebben een grote geïntegreerd contract, tussen AmecJacobs&Stork (Amec Plc, Jacobs Nederland BV and Stork) . Dat noemen we het AJS-contract en die hebben zeg maar een consortium gevormd met drie grote onderhoudsbedrijven om dat zo te zeggen en die leveren dus allemaal mensen. Maar we hebben ook bedrijven als Venco voor het schilderen, we hebben ongeveer 10.000 bedrijven die voor ons werken. Soms heel lokaal, lokale taxibedrijven op Ameland werkt voor ons, om mensen te vervoeren.

Opmerking [J40]: Lokale arbeid

Is dat significant voor Ameland, de economische activiteit die jullie daar toevoegen?

Dat moet je aan Ameland vragen.

Haha ok. Dus naast taxibedrijven kun je denken aan bewaking?

Nou bewaking valt wel mee, maar we hebben op de eerste plaats best wel veel mensen die gewoon in dienst zijn, die bij ons werken en op Ameland wonen.

Opmerking [J41]: Lokale arbeid ameland

Oh oke en dat is niet per se ingevlogen, dat zijn mensen die op de platformen werken.

Nou die worden nog steeds ingevlogen naar de platformen, dus die worden gebracht naar den helder en dan vliegen ze terug. Maar we hebben ook een locatie op het eiland en die mensen wonen op het eiland, we hebben een kraanbedrijf op het eiland die van alles voor ons doet.

Opmerking [J42]: Lokale arbeid ameland

Weet u ook hoe dat kraanbedrijf heet?

Nee.

Toen ik eerder met, ik weet niet of u Joost den Dulk kent, die zei, we proberen vooral als het kan lokale bedrijven in te schakelen omdat het ook de acceptatie van de lokale bevolking bevordert. Is het ook een beleidspunt van jullie?

Ja absoluut, dat doen we eigenlijk overal. En het is zelfs zo dat ook, je hebt twee dingen, maar je hebt ook lokale werknemers van grotere bedrijven. He die bedrijven hebben ook weer vestigingen op allerlei plekken. Dus.

Opmerking [J43]: Lokale arbeid

En daar vragen jullie zelf om, aan zoiets als AmecJobobs&Stork, kunnen die ook lokale mensen sturen?

Ja maar dat doen ze al, dat logisch. We zitten al 35 jaar, produceren we van Ameland, al 30 jaar in Den Helder ofzo. En wij willen daar alsmaar mensen hebben, ja wat doe je doen. Die gaan dan,

Dan ga je daar mensen zetten..

Nee dan ga je niet daar mensen zetten, dan huur je mensen die daar wonen. Dat is hoe het werkt. En omdat er daar werk is, verhuizen daar mensen heen. Dat is hoe economie werkt, als er werk is in de stad, verhuizen mensen naar de stad. En zo werkt het hier ook. Als er ergens werk is, trekt het aan. Nou de offshore die is dan heel erg onder Den Helder, daar vliegen de mensen weg, daar zijn de supply-bases, daar worden de boten geladen met spullen.

Opmerking [J44]: Lokale arbeid

Ook voor Ameland?

Ja. En die varen dus van Den Helder naar het platform, dan haal je daar de containers eraf. En de helicopters vliegen, die moeten dus naar een vliegveld toe.

Ok. Kunt u misschien stapsgewijs uitleggen wat voor soort bedrijven er aan te pas komen in Ameland. Zeg wat voor boten, rederijen, zijn er actief? Of..

Echt enorm veel. Je kan het bijna omdraaien, welke bedrijven werken niet voor ons.

Opmerking [J45]: Linkages

Ok.

En dat is bijna een probleem, maar goed. Kijk als je bekijkt wat er moet gebeuren op een platform, er moeten mensen zijn. Mensen zijn operators, die werken vaak voor ons. Wij zijn natuurlijk ook een N-

Nederlands bedrijf. Maar die komen ook van allerlei plekken vandaan, mensen uit Den Helder, Ameland, maar ook uit andere plekken. Dan zijn er mensen als kraanmachinisten, vaak hebben we net zoals USG, die, ja, die mensen op contracten hebben die dingen doen. Cateringbedrijven, mensen moeten eten, slapen, de was moet gedaan. Dan kom je bij, om zeg maar daar te kunnen zijn. Wat zit er dan op zo'n platform, zo'n platform moet je voorstellen, gas komt uit de grond. Dus er zijn putten, en dan word er op het platform word er water zand en spullen uitgehaald die meekomen met de stroom. Dat we dan zeg maar als schoon gas in de pijpleiding willen stoppen. Om dat te doen, moet je allerlei stalen hebben, waterpijpen, die dat spul uit elkaar haalt, separeert, dat heb je daar dus voor nodig. Er zijn stalen pijpen en je hebt nodig energie. Dus we hebben grote generatoren aan boord, gasgeneratoren, dieselgeneratoren, die moeten onderhoud hebben. Dus de onderhoudsbedrijven, die dat soort dingen doen, olie verversen, kijken hoeveel die trilt, 1000km beurt om het zo te zeggen, dat zit er allemaal in. Verder moet je dus inspectie doen aan die pijpleidingsystemen, om te zorgen voor, de grootste uitdaging is om te zorgen dat het veilig blijft. Dus je moet zorgen dat gas in de pijp blijft, dus je doet onderhoud. Je doet schilderen, maar ook om de zoveel tijd gaat er een alarm af, een klep dicht, dat moet getest worden, dat moet werken. Er is veel elektronica, computersystemen die alle kleppen aansturen, zeggen van he daar is de druk te hoog, temperatuur, vibratie. Het lijkt wel op een fabriek, zo'n platform. Dus dan heb je al die bedrijven die al die takken van sport, kleppenmakers, kleppen onderhouden, kleppen smeren, er zitten zeg maar 10.000 kleppen op zo'n platform. Grote en hele kleine kleppen voor allerlei soorten gas.

Voor al die dingen heb je specialisten.

Nou voor sommige dingen heb je specialisten, sommige meer algemeen.

Maar ik stel me voor dat er niet een Amelandse ondernemer bij zo'n platform aan de slag gaat.

Nou kijk Ameland, dat platform, op de locatie zelf wel, ik weet niet precies wie wat waar we precies allemaal inhuren. Maar vaak besteden we ook dingen gewoon aan in de markt. Wat je vaak ziet dat lokale bedrijven dan vaak weer als onderaannemer van een groter aannemer mee doen. Dat ze dan zeggen van, o ik kan jou goedkoop een vrachtauto leveren op het eiland, of een hijskraan, zodat die niet van Leeuwarden hoeft te komen. De markt zoekt dat meestal vrij efficiënt uit, wij willen graag lokale bedrijven, maar om heel eerlijk te zijn gaat dat ook vanzelf heel vaak. Dan wel via een subcontractor-constructie, we willen vooral dat ze competent zijn. Dus als je kan kiezen tussen een bedrijf die iets kan en ver weg zit versus een bedrijf die iets niet kan en lokaal is, dan gaan we toch voor degene die het wel kan, anders krijg je ongelukken en dat soort dingen.

Opmerking [J46]: Lokale content

Maar wat je vaak leest in de literatuur, is dat uw sector toch vrij specialistische arbeid vereist die niet overal te vinden is.

Maar dat hangt een beetje af met welke afstand en door welke lens je kijkt. Kijk het is specialistisch, er zijn allerlei hele ingewikkelde specialistische dingen, maar een heleboel is gewoon, het is, kijk, wat maakt olie en gas bijzonder is, dat het spul kan enorm goed branden. En het zijn hele grote volumes, echte grote fabriek, je moet heel goed zorgen dat het veilig blijft. Nou en dat, maar uiteindelijk, is een groot deel daarvan onderhoud doen aan pijpleidingen. Die kunnen roesten aan de binnenkant en aan de buitenkant. Dat geldt voor de melkfabriek voor Friesland Campina ook. Of het roest, dat ja is niet heel specialistisch onderhoud. Schilderen moet je netjes doen, zandstralen he, goed ontvetten, net als je thuis je studentenkamer schildert. Soms maken we, je moet uitkijken, soms zijn er hele

Opmerking [J47]: Linkages NAM

Opmerking [J48]: Linkages NAM

grote ingewikkelde compressoren met hele geavanceerde technologieën, dan komt er een bedrijf als Siemens of General Electric om de hoek kijken. Maar zelfs die, als die weten dat ze 3x per week een mannetje naar buiten moeten sturen, dan gaan ze echt wel op zoek naar iemand die in de buurt woont en niet vanuit Berlijn moet invliegen. En als er wel iets heel ingewikkelds is, dan hebben ze een superspecialist.

Dat kan dan wel uit.

Ja die komt dan een keer voor dat unieke geval. Maar je ziet tegenwoordig ook steeds vaker Remote Sensing, dan hebben ze de data in computersystemen. Dan maakt het niet uit waar je zit om ernaar te kijken. Maar goed, als je echt aan de machine moet komen..

En ik las op internet een artikel over een rederij in Delfzijl die een stabiele boot voor jullie had gemaakt.

Ja Wagenborg.

En dat soort, jullie werken ook veel met rederijen, zijn dat vooral Groningse of Friese rederijen.

In principe zijn we vooral een economisch bedrijf. Kijk dan zetten we dat in de markt, het voordeel van lokale bedrijven is vaak dat ze, dus deze boot is wel een mooi verhaal. Dus Wagenborg met Koninklijke Niesen-Sander hebben geboden op een project van innovatie dat wij aanbesteed hebben. Dus wij zeiden, dit willen we doen, we willen zo'n soort boot bouwen. Toen gingen er allerlei bedrijven bieden, ook bedrijven uit China, maar uiteindelijk heeft dit bedrijf gewonnen. Een voordeel dat ze lokaal zijn weegt mee op een aantal manieren, maar het, de eerste manier is ja, als die boot klaar is hoeft die niet heel ver meer te varen. Als die in China klaar is..

Opmerking [J49]: Linkages

Dan duurt het nog even.

Ja en dan kost het nog wat. En dan moet je die boot op een andere boot zetten, of zelf laten varen. En dan praat je over miljoenen mobilisatie kosten. En ten tweede, als er iets mis is met die boot, dan zit je ook lokaal. Dan kan een Chinese reder natuurlijk een deal sluiten met een lokale rederij of haven, maar.. Dat zit er vanzelf in de economie van de wereld wel ingebakken. En dan zijn er ook factoren die wij wel degelijk meenemen als, hoe is het voor de lokale werkgelegenheid, draagvlak etc. Daar krijg je ook wel punten voor.

Opmerking [J50]: linkages

En merk je dan dat bedrijven als Wagenborg of Niestern Sander zich aanpassen op jullie sector? Gaan die zich ontwikkelen of innoveren ze zodat ze beter aan jullie kunnen verkopen?

Ja, ik denk het wel. Ja dus Wagenborg doet ook werk voor ons, voor het consortium waar we inzitten in Kazachstan. En dat zie je ook vaak, kijk heel vaak kun je dan hier, lokale bedrijven, de markt is vaak niet zo supergroot, maar als je eenmaal een truc kan die werkt, dan is dat je kans. Dan kan je daarmee de boer op en dan kan je zeggen he, kijk eens, hier heb ik in de Noordzee bewezen, iedereen in Gas kent de Noordzee, hier heb ik dit en dit en dit ontwikkeld. Wie wil nog meer? En dan komt Maleisië, Brunei, Denemarken en die zeggen van joh dat willen wij ook. En dan kan je als bedrijf enorm groeien. Je moet dus zorgen dat je concurrerend bent,

Opmerking [J51]: linkages/economie

Dat je een export product hebt.

Ja dat is je kans. En dan moet je net weer zo iets goeds maken, dat de kosten van de afstand weer uit kunnen. Net zoals die Chinezen kunnen aanbieden, goedkoper een boot in elkaar kunnen lassen. Dat is dan hun voordeel.

Opmerking [J52]: linkages/economie

Heb je daar naast Wagenborg nog andere voorbeelden van? Je hebt die boot..

We doen dingen met Geveke in Continuous Foam, die skids voor ons maken.

Geveke?

Ja Geveke. Ik weet niet wat je daarmee precies probeert.

Wat ik probeer te zoeken is..

Je bent kennelijk heel gespitst om specifieke bedrijven te vinden.

Nou wat ik probeer, u kent Noorwegen misschien. Wat daar gebeurde, ze vonden olie, wat de overheid daar deed, ze hebben bedrijven gestimuleerd om zich speciaal toe te spitsen op die oliesector, waardoor er nu eigenlijk vooral Noorse bedrijven in Noorwegen actief zijn die bezig zijn met de oliewinning. De upstream linkages, er zijn allerlei bedrijven die olie afnemen en produceren, downstream linkages, Noorse bedrijven die pijpen maken, waardoor die economische activiteit in Noorwegen blijft. Stel je hebt in Groningen op een grote schaal bedrijven die dat ook doen, dan heb je daar als regio heel veel aan.

Dat is in Nederland niet anders dan in Noorwegen.

Nee?

Kijk, in Noorwegen zie je net zo goed Schlumberger (halyway), met hun Noorse tak. Die innoveren daar dingen, die gebruiken dat ook weer. He want Noorwegen probeert dat ook als exportproduct dat te doen, maar in Nederland zie je ook heel veel bedrijven die in de offshore actief zijn. Hier zit Heerema, Transocean, Pijplijn Barges..

Dat gaat zeg maar als je specifiek kijkt naar de waddenregio, dat stijgt boven de regio uit.

Er is bijna geen gaswinning in de regio natuurlijk. Kijk maar op die kaart achter je, hoeveel platforms er daar in de buurt zijn versus de rest van de Noordzee. Dit zijn alleen nog maar onze platforms, er zijn er nog 4 of 5 x zoveel. En als je eenmaal het trucje kan om naar een platform te varen, dan wil je dat ontwikkelen. Maar die kans ligt net zo goed in de waddenregio als in Rotterdam. Dus die uitdaging moet je dan aangaan, en dat proberen we ook wel te stimuleren. Dus als er bedrijven zijn die leuke dingen proberen te doen, zoals Wagenborg hier, dan doen we dat heel graag..

Opmerking [J53]: regio klein

Het is inderdaad wat u zegt, ik ben best wel op zoek naar specifieke bedrijfsnamen, zodat ik zo goed mogelijk een value chain kan maken. Ik ben niet opzoek naar de complete value chain die supply leveren of dingen afnemen van jullie.

Ja maar ik denk dat je hypothese niet helemaal juist is daar. Je hypothese is dat er een Wadden gerelateerd bedrijf levert aan een Wadden gerelateerd olie-en gasstukje. En ik denk dat je moet zeggen nee, he olie en gas, he want Wagenborg levert die boot niet alleen aan Ameland. Op dit moment ligt ie in Engeland. Dus de kunst is om een bedrijf te hebben die iets doet, die iets wil, die

geleerd heeft door te zien wat er aan de hand is lokaal. Hier kan ik iets slims mee, en daarop voort te borduren. En dan krijg je ondernemerschap, dan is het bedrijfsmodel veel groter dan alleen de Waddenzee.

Opmerking [J54]: regio klein

Dus niet je kunt niet alleen op de Waddenzee leven wat dat betreft.

Dan kun je bijna niet concurreren en het zou ongelofelijk stom zijn om dat te doen. Kijk voor hele kleine lokale dingen, beton storten op een landlocatie, ga je niet een bedrijf uit Zuid-Limburg halen. En daarom zeg ik, heel veel van onze locaties hebben gewoon hele normale dingen nodig. Gewoon loodgieters nodig, gewone lassers, gewone steigerbouwers.

Opmerking [J55]: regio klein

Die kunnen overal vandaan komen.

Dan word het opeens heel concurrerend om in de buurt te zitten. Want als je dichtbij zit heb je veel minder reiskosten en hoef je niet te betalen voor de uren dat mensen in de file staan. Dus de truc is dat ieder bedrijf dat service aanlevert zal proberen in de buurt te zitten. Dus Den Helder positioneert zich ook als een off-shore Hub. En dan gaan mensen zeggen 'ik ga wel daar zitten'. Want ze hebben nu een contract met het ene bedrijf, maar straks misschien met het andere daar. Dus helikopter piloten die probeer je uit de Den Helder regio te vinden en als ze er niet zijn probeer je mensen 'he joh kom hier in de regio wonen'.

Lukt dat, dat Den Helder zich zo promoot als een offshore-Hub?

Ja ja, dat werkt zeker. Kijk er zijn twee grote werkgevers in Den Helder, de offshore en de marine.

Dat werkt wel goed.

De marine staat steeds onder druk en word steeds kleiner, de offshore.. We werken ook veel samen met de marine, de luchtmacht. Ze hebben marine helikopter, nu heet dat weer luchtmacht helikopters. Die vliegen van hetzelfde veld als wij vandaan vliegen met onze helikopters. Kijk dan heb je een luchthaven. Dan kun je proberen met Toerisme proberen, mensen naar de Canarische eilanden laten vliegen.

Opmerking [J56]: combinatie sectoren/ linkages

Wat ik nu steeds merk is dat offshore meer opportunity's levert dan onshore. Als ik hoor over installaties die bij Ameland op het land staan, die zijn onbemand toch?

Nee, nou bij ons is ie semi-bemand, een paar mensen.

Is het zo dat offshore meer vraagt in dat opzicht?

Offshore is meestal ook onbemand, van de 65 die ik heb zijn er 10 bemand.

Dus de arbeid die er komt is voor onderhoud, voor het dagelijkse checken.

Nou ja, maar ook de onbemande platforms, kijk daar op de foto (wijst naar foto van boot bij onbemand productieplatform). Die boot gaat daar heen om onderhoud te doen, er zitten mensen op die boot, een kapitein, een schipper en die machinist. En mensen van ons, op die brug, dat is ook een stukje innovatie.

Ja dat is die stabiele brug.

Ja die lopen dan over de brug naar het platform. En op dat platform zit dan geen dieselgenerator, je ziet het niet, maar de elektriciteit wordt opgewekt is door zonnepanelen en windmolens.

Die mensen die zijn daar actief op dat platform, en gaan dan weer terug naar Den Helder..

Op deze foto staat een productieplatform, geen boorplatform. Als je een ding wilt doen, schrijf niet, praat niet over boorplatforms als er niet geboord wordt.

Want die platforms zijn alleen voor putten boren.

Ja en die gaan daarna weer weg naar een andere plek. Die bewegen rond, die boren. Dat ding op de achtergrond drijft, dat is een oud platform, dat wordt nu als onderhoudsboot gebruikt. Die gaat ergens heen, die gaat eraan staan, heeft hoge poten op de zeebodem en tilt zichzelf op. Schuift een stuk uit en dan kan je in het platform boren en dan ga je weer weg. In de krant staat het altijd fout, daar gaat het over boorplatforms, kijk boorplatforms heb je er maar een paar van, een stuk of 10, productieplatformen stuk of 600.

En die boorplatformen dat is gewoon een bedrijf dat dingen uithuurt.

Dat is een ander bedrijf, daar zitten ook weer mensen op. Net zoals de boortoren op land, je leest in de krant dat we in Groningen naar gas boren, maar dat klopt helemaal niet, dat hebben we 30 jaar geleden gedaan. Die putten zijn er nu, de kranen opendraaien en dicht. En onderhouden dat de boel binnen in blijft.

Als die productieplatformen, als die actief zijn, dan is de enige arbeid, de arbeid die er komt is onderhoud. Die komen langs met de boten en die boten die gaan meestal terug naar Den Helder, of met de helikopter terug.

Met helikopter inderdaad of zelfs naar de Engelse kant.

Het gene wat dan op Ameland dan actief is is voor het landplatform?

Dat noem je dan geen platform maar een landlocatie. Dat zit in de duinen, daar hebben we een locatie. En je zegt een beetje onderhoud, dat is behoorlijk. Dat is honderden miljoenen euro's per jaar aan onderhoud.

En die honderden miljoenen gaan naar die bedrijven?

Ja onder andere, spullen, nieuwe kleppen.. en we boren nog steeds nieuwe putten en op dat platform (foto) hebben we net twee/drie nieuwe putten geboord.

Jullie verkopen het gas, aan GasTerra, alleen maar aan GasTerra?

Ja. Dat hoeft niet, maar dat doen we wel.

Dat is voorlopig economisch gezien het beste..?

GasTerra is een van de bedrijven die gas mag kopen in Nederland en shippen, we verkopen het ook in Engeland maar dan gaat het naar een ander bedrijf. He, wie bied de beste prijs.

En daar zitten geen bedrijven tussen die onderhandelen in de verkoop?

Nee, GasTerra onderhandelt zelf met ons daarover.

Oke. Wat zijn de huidige ontwikkelingen in de sector, dus gaat er op de korte termijn nog iets veranderen? Ik heb gelezen over een motie in de Tweede kamer over dat er geen nieuwe vergunningen zouden mogen worden gegeven. Doet de NAM daar iets mee, reageren jullie daarop, zijn jullie bezig met energietransitie?

Je ziet, kijk, je moet een paar dingen uit elkaar rafelen. Laten we eerst even de grote ontwikkeling doen. Offshore, de gaswinning hebben we het nu over, dat is in de zuidelijke noordzee, de NL'se Noordzee. De Noordzee is een van de oudste plekken ter wereld waar gas offshore gewonnen wordt, ongeveer de eerste samen met het ondiepe water in Amerika bij de golf van Mexico. Nou alle gasvelden lopen langzaam leeg, dus waar je het eerste begint, ben je als eerste leeg. Wat dat dan betekent is dat je of meer dingen moet verzinnen om economisch nog verder gas eruit te halen of kleinere hoeveelheden gas, kijk wat grappig is, voor een veld van 10 miljard m³, zijn er 10 velden van 1 en 100 velden van 0,1. Dus als je een kleiner veld economisch kan maken door slimme techniek, innovatie etc. Door er bv minder mensen te laten wonen, geen grote machines op te laten zitten, dan krijg je wel weer, want 100 x 0,1 miljard is 10 miljard. Dan heb je net zoveel als je eerst had toen je alleen maar 10 miljard ontwikkelde, snap je wat ik zeg? Dat is de grote lijn van de nieuwe ontwikkeling, dus hoe kun je met innovatie steeds economisch uit steeds kleinere dingen gas halen. Dat is hoe krijg je gas. Het tweede wat we natuurlijk doen, is kijken van ja, maar goed de wereld gaat ook verder veranderen, we willen met z'n allen, wij ook, dat geloven mensen vaak niet, naar een sustainable wereld. We willen in een sustainable wereld wonen. Dus we willen zorgen dat we over kunnen gaan op hernieuwbare energiebronnen, wind, zon, getijden.. Maar dan moet je wel, die transitie moet je wel managen. Tenminste managen, dat valt nog lang niet mee. Dus het NL'se energieakkoord, heb je natuurlijk wel over gelezen.

Ja deels, het zit ver weg.

Dus als de NL'se overheid zegt in 2020 we gaan 14% procent duurzaam, oke, en die andere 86% procent? He, dus het wordt keihard werken, en dat moet ook. Maar we hebben voorlopig nog wel even wat gas nodig. Dus, als je dan kijkt tussen kolen, olie, gas, welke is nou het meest duurzaam per kilowattuur, per energie, krijg je de minste co₂ output? Dan is gas nummer 1, kolen het slechts en olie zit er een beetje tussenin. Dus moet je ook in die energietransitie kijken waar komt die 86% van.

Dus wat is de beste tweede optie?

Inderdaad, en hoe kom je van 86 naar 84 naar 83 naar 70, 50, 30 tot je het helemaal niet meer nodig hebt. Maar dat is de grote uitdaging, wij, maar jij ook als hoogopgeleid persoon, om te helpen bedenken, hoe moeten we dat doen. Dat is niet zomaar, het is heel grappig, ik hoorde minister Kamp op de radio, waarschijnlijk naar die motie die je net noemt. Toen zei die journalist tegen Kamp 'jaa, wat vind u daar nou van, dat u niet meer bij Terschelling mag boren..' of zoiets, ik weet niet precies, dat zei die motie niet maar dat doet er niet toe. 'Ja zei die, mensen willen geen gas meer uit Groningen, daar moet de kraan dicht, ze willen geen draaiende velden bij Terschelling of andere plaatsen. Ze willen geen windmolens want ze staan te veel in de weg, bederven het uitzicht, niet op zee want die bederven ook het uitzicht, geen gas uit Rusland, maar wel dat het licht aanblijft'. Het is makkelijk genoeg om te zeggen dit niet dat niet dat niet, maar we moeten wel blijven nadenken, om

een sprongetje te maken. Ik heb 100 nodig uit energie, nu 3 uit windmolens, 2 uit zonnepanelen en de ander 95 uit gas, olie en kolen. En we willen naar 99 uit hernieuwbare bronnen, maar dat is niet zo

Opmerking [J57]: sustainable

Daar gaan jaren overheen.

En het is nog niet zo 1,2,3 duidelijk he. En we willen dus al die windmolens, het hele Ijsselmeer vol, de hele Noordzee, ja prima, maar dit willen we ook weer niet. Dus hoe, het is soms te makkelijk om eenzijdig te zeggen van, ja we gaan die kant en..

Beetje populistisch?

Het is niet, ik ben onwijs blij met natuurmonumenten, natuur, milieudefensie, want het is ongelofelijk belangrijk dat we elkaar scherp houden. Ook de Waddenvereniging, helemaal prima. Maar goed uiteindelijk moet je wel, moet je zeggen van ok en dan gaan we nu even realistisch. Het moet vooral passen.

(Neemt telefoon op en handelt gesprek snel af)

Ja als u aan een tijdslimiet zit moet u het zeggen hoor.

Ik heb nog 10 minuten.

Ok. Dus er moet realistisch gekeken worden naar die overgang. Er zijn in Groningen nu, Groningen promoot zich als Energy Valley, allerlei initiatieven. Doen jullie daar aan mee, heb je voorbeelden van projecten waar je aan deelneemt.

Nou we zitten in Duurzaam Ameland, daar doen we dingen. Het hele Waddenfonds komt natuurlijk uit de gasbaten, dat is natuurlijk een grote investering. We zitten in allerlei, een heel spectrum aan dingen waar we aan meedoen. Soms doen we mee met geld, soms met gedachtengoed, mensen, tijd, experimenten. Met dat Amelands platform hadden we in groene lampen gedaan voor de trekvogels, hartstikke goed, waren we heel blij mee. Maar toen wilden de piloten niet meer landen, want internationaal moet het landingsdek groene lampen hebben, en ze zeiden dat ze het contrast niet meer kunnen zien. En toen hadden we dat probleem en moesten we het weer terugdraaien. Dan heb je dus allemaal praktische problemen, waar je op een afstandje denkt, jeetje wat een flauwekul. Maarja, als we niet meer kunnen landen, tja. Maar er zijn dus allerlei voorbeelden, he we doen ook soms gewoon mee aan projecten, hoe noem je dat, die we, dat we in de buurt belangrijke dingen doen. Proberen Corporate Citizen te zijn, als bedrijf ben je ook deel van de lokale bevolking. Dus op Ameland hebben we meegedaan met het opknappen van strandovergangen, 10 jaar lang hebben we de Amelandse kunstmaand gesponsord. De maand november, wanneer er weinig toeristen waren, hebben we, is nu een vast, dat loopt nu. We sponsoren ze nooit voor ever, zeg maar 5 jaar, in dit geval iets langer. Omdat je wilt dat het niet alleen van jou afhankelijk, want als je er dan op een gegeven moment mee op houd dat iedereen dan zegt, ja jij hebt het kapotgemaakt. Je moet iets helpen op zn eigen benen te laten staan en als er dan draagkracht van is, mensen willen het. Maar dat ding loopt nu en daardoor is het nu in november, komen er toeristen naar Ameland. Anders zouden die niet komen omdat het geen lekker weer is.

Opmerking [J58]: investeringen/fonds en

Opmerking [J59]: investeren/fondsen

Even samenvattend dan, ik ben aan het kijken naar de economic competitiveness van de waddenregio, dus nu ten opzichte van de gasector, heeft u ideeën hoe de waddenregio zich kan verbeteren in dat opzicht. Economisch gezien.

Ik denk dat je altijd moet kijken naar je eigen krachten. Kijk de waddenregio is een wereldklasse natuurreservaat. Dus toerisme en de olie- en gaswinning en nog aantal andere dingen. Dan kan je dus zeggen gaswinning en toerisme gaan niet samen, gaswinning en natuurgebied gaan niet samen, je zou ook kunnen zeggen natuur en toerisme gaat niet samen. He je zou eigenlijk moeten zeggen met een paar mensen met een kleine boot ernaartoe in plaats van een grote veerboot.

Dat zou eigenlijk het beste zijn.

Nouja, voor de natuur. Maar niet voor het toerisme, he? En de toeristen komen weer omdat er natuur is. Dus je kan soort van met een negatieve manier ernaartoe kijken, van die dingen zijn niet compatibel met elkaar. Je zou ook kunnen zeggen, we hebben hier een fantastisch natuurgebied, dat moet blijven. Dat is superbelangrijk. Het gaat op een gegeven moment vanzelf weg. He dat weten we want vroeger was het niet zo. Maar dat moet blijven. He wij moeten als mensen moeten zorgen dat het niet eerder weggaat dan het natuurlijk zou gaan. We hebben toerisme, ook moet blijven. We hebben olie en gas, moet ook blijven. Kijk hoe je samen, hoe kan je van mekaar leren en hoe kun je.. Stel je voor dat je zegt van, he want we hebben olie en gaswinning in Brazilië bij de uitmonding van de Amazone. Er zijn allerlei plekken waar het samen komt. Als jij nou in de waddenregio zegt van joh kijk, wij hebben uitgevonden hoe je het moet doen. Zodat er en natuur is en en. Dan heb je opeens een exportproduct, waarvan je zegt, ja jongens laten we allemaal in de wereld. Dus als je uiteindelijk sustainable wilt zijn, dus en en en nodig hebt, dan heb je creativiteit nodig. Laten we het uitproberen. Niet met gevaar voor de natuur maar door goed na te denken, te monitoren, de hand aan de kraan, goed doen. En dan zeggen jongens, kijk het kan. Dus het is heel grappig, op Barrel Island, dat is een eiland bij Australië. Daar is, daar heb ik vroeger gewerkt. Toen was ik verantwoordelijk voor dat project, daar word nu een grote LNG-fabriek gebouwd op dat eiland. Ten noorden van Australië, waar 150 diersoorten leven die nergens anders op aarde zijn. De enige reden waarom die diersoorten daar zijn, is omdat het eiland al 80 jaar olie en gas gewonnen word, vooral olie. En dat komt omdat dat zijn beesten, die zijn daar ooit ontstaan door de evolutie, en doordat er olie en gas op het eiland was, mochten er geen mensen komen met hun vissersboten, niet met hun honden en ratten en dingen die aan boten vastkleven. Op alle eilanden daarnaast weten we dat die unieke diersoorten ook geweest zijn, maar die zijn allemaal ziek geworden van honden, ratten, muizen omdat er vissers, toeristen etc. kwamen. Dus dit eiland daar mocht je nooit aan land komen want daar was oliewinning, Chevron onze concurrent die zaten daar, en die zorgden dat je niet op het eiland kwam. En zei kwamen op het eiland met enorme quarantaine-eisen. Dus zij gingen, hun auto's zat geen zaadje in de radiator weet je wel, mensen moesten met hun schoenen door ontsmettende baden voordat ze uit het vliegtuig kwamen. En daardoor zijn ze in stand gebleven. En daar zie je dus de omgekeerd wereld, je denk de vieze oliegas winning, nee juist doordat ze er zijn bestaan die beesten nog op aarde. Anders waren ze uitgestorven geweest.

Dat is een interessante manier van kijken.

Ja en zo kan je ook naar een Waddeneiland kijken. Kijk wij willen niks anders dan gas winnen op een sustainable manier. Ik ben ook een mens met kinderen, ik wil niks liever dan dat deze wereld gewoon sustainable energie opwekt. Maar ik denk dat we beter in deze energie discussie kunnen zitten en

Opmerking [J60]: sustainable/
combineren sectoren

goed nadenken hoe je dat goed kan doen. In plaats van een soort van.. stenen over het hek gooien, van ja belachelijk windmolens, belachelijk dit, belachelijk olie gas, dat doe je toch niet. Dat is de uitdaging voor de huidige tijd.

Kent u initiatieven in het waddengebied die daarmee bezig zijn?

Nouja, Duurzaam Ameland is een voorbeeld. Maar er zijn allerlei dingen, initiatieven. Het hele waddenfonds is natuurlijk z'n initiatief. Met de hand aan de kraan doen we ook veel, gas dat we winnen vanaf de noordkant van Groningen, Moddergat, Anjum enzo, en daarbij hebben we ook monitoring, zeebodem, vogels, vogelstand.

Die apparatuur gebruik je..

Ja los van de apparatuur is er nu ook geld om die dingen beter te bestuderen, daarmee kunnen we de ecologie beter beschermen. Waar, he ik bedoel, laatst was er een ziekte bij de zeehonden, 20 jaar geleden was dat ook, toen waren ze bang dat ze zouden uitsterven. Nu hoor ik een beetje meer over, van dit is hoe het normaal gaat, ze worden ziek zodat de populatie weer op een normaal niveau komt.

Natuur herstelt zich.

Ja, als je alles beschermt, dan gaat het ook mis. Beschermen is ook beïnvloeden.

Ja dat is ook menselijke maat.

Je moet uitkijken dat je niet overprotect, als beesten ziek worden van natuurlijke redenen, dat hoort er gewoon bij. Walvissen die het strand opzwemmen, ja is dat nou goed of fout. Als het komt omdat wij ze in de war brengen, dan is het fout. Als dat zeg maar de laatste miljoenen jaren ook al gebeurde van time to time, moet je ze dan terug duwen of gewoon laten gaan. Ik heb antwoord niet hoor, ik ben geen expert op dat gebied, ik zeg wel van dat soort dilemma's waarvan je eerste reactie is redden, terugduwen he.

Beetje zoals in de Oostvaardersplassen dat men zegt dat je herten daar niet dood kan laten gaan.

Ja inderdaad, dat is een enorm dilemma. Je hebt dat nu veel meer dan vroeger in dit gebied. Op welke balans ga je zitten? En dat is de uitdaging in het waddengebied.

Ja dat is een goeie. Heel erg bedankt voor het interview.

Bijlage 4. Transcript interview Manager Gasverkoop Industrie GasTerra

Vragen van interviewer staan schuingedrukt in *Italics*.

Zou u zich kort kunnen voorstellen?

Ja dat is prima, mijn naam is Jan Hendrik Annema, ik ben manager gasverkoop industrie bij GasTerra en uhm wij verkopen een deel van onze portfolio aan grote Nederlandse industrieën en dat is een van onze verkoop kanalen. Zoals je zei je bent geïnteresseerd in alle verkoop mogelijkheden, die wij met ons te koop aangeboden gas inzetten en benutten en dat ik je wel over vertellen. Ik heb hiervoor heb ik, ik was accountmanager verkoop geweest, vooral export, daar ben je vast wel in aanraking mee gekomen dat dat ook een onderdeel in onze portefeuille is en daarvoor heb ik bij Gasunie gewerkt bij allerlei technische functies.

Ja Gasunie ga ik ook mee praten, weet niet precies met wie. Uhm. Maar als je het dan over verkoop hebt van gas doen jullie dat helemaal alleen? Hoe werkt zoiets, je koopt het over van de NAM..

Onder andere..

Onder andere ja, zijn er bedrijven waar je dan mee samenwerkt in die verkoop? Dus niet per se waar je ze aan verkoopt, maar meer bedrijven die service aanbieden.

nee we zijn zelfstandig. Wat je in de context van jouw onderzoek nog verder kan noemen is dat we verder in de industrie verkoop zo nu en dan te maken hebben met inkoop consultants, maar dat zijn allemaal partijen die ingeschakeld zijn door onze klanten. Dus je hebt een grote industrie, of een middelgrote industrie die inkoopactiviteit niet zelfstandig wil of kan uitvoeren omdat ze te weinig resources hebben, te weinig kennis, die kunnen inkoopconsultants inschakelen, dat is meer van de klantzijde. Wij schakelen zelf nooit partijen in die tussen de verkoop in komen.

Opmerking [J61]: linkages

Oke. En jullie zijn ik weet niet hoeveel jaar geleden gescheiden van Gasunie.

Dat was in 2005, toen zijn we formeel gescheiden. Dat heette de juridische splitsing, dat wij formeel afgescheiden zijn van Gasunie. En wij zijn een handelonderneming, dus de commerciële activiteiten die zijn, commerciële gasactiviteiten die zijn bij ons belegd en activiteiten als gastransport zijn bij Gasunie.

Infrastructuur enzo. En dat is vanuit de EU zo gekomen?

Daar lag de trigger voor de splitsing inderdaad en in NL hebben we dat redelijk ver doorgevoerd, bedrijven volledig gesplitst. In andere landen is dat minder ver doorgevoerd, zijn daar scheidingen binnen de organisatie aangebracht.

Maar jullie zijn hele verschillende bedrijven. Dus de bedrijven waar jullie aan verkopen zijn onder andere export, maar ik ben benieuwd of er Groningse of regionale bedrijven zijn die omdat hier zoveel gas vandaan komt, zich speciaal gericht hebben op gas. Dus verkopen jullie ook aan de lokale industrie?

Als het grote industrieën zijn soms wel, het is een markt waar partijen, net als jij thuis, kunnen switchen van leverancier. Dus als er in Delfzijl een grote industrie zit en die heeft een hele

aanzienlijke gasbehoefte, dan gaat ie eens in de zoveel tijd, gaat ie de markt op, dan gaat ie scannen welke potentiële leveranciers er zijn, dan gaat ie een aanbesteding doen, dan selecteert ie op z'n eigen criteria een leverancier. Maar het is niet zo dat industrieën in de provincie Groningen die specifiek bij GasTerra komen omdat wij een noordelijk bedrijf zijn dat aardgas verkoopt.

Opmerking [J62]: connectie met Groningen/linkages

Dus als je vraagt, ik vraag me af, wat jullie impact is op de Groningse economie, dan is niet per se direct, ook indirect, maar die is niet heel groot omdat bedrijven overal gas kunnen kopen.

Vanuit dat perspectief is dat niet eenduidig te alloceren aan GasTerra of aan andere activiteiten, wat wij aan de Groningse economie bijdragen, dat is meer de spin-off via de aardgasbaten, die uuuuh, knowhow die van aardgas via onze netwerk-activiteiten, via de innovatie die we stimuleren, komt dat via brede kanalen komt dat terug.

Opmerking [J63]: impact

Kunt u me daar meer over vertellen, over specifieke projecten op het terrein van spin-offs?

Zoals je weet is onze kernactiviteit de handel van aardgas, de in en verkoop van aardgas, eeh, daar omheen en daarbij besteden we aandacht aan het nuttig gebruik van aardgas, aan het efficiënte gebruik van aardgas, aan het innoveren op het gebied van toepassing van aardgas. Dat betekent dat wij op het gebied van knowhow, op het gebied van documentatie, we zorgen voor de publicatie van een aantal boeken over aardgas, foldermateriaal, we hebben een belangrijke rol in het tot stand komen van de Energy Academy, dus kennis, we hebben een proef-opstelling, een terrein hier bij de universiteit, Entrance heet dat. Entrance is een terrein waar bedrijven, instituten instellingen, nieuwe gastoepassingen kunnen uittesten, dus o.a. GasTerra faciliteert dat.

Opmerking [J64]: innovatie linkages

Entrance, ok, en dat zit op Zernike, dat zit achter de universiteit.

Ja, ja. Dus daar hebben wij ook een rol in, in het oprichten van dat project, en het faciliteren, Hans Overdiep speelt daar ook heel actief zelf een rol in, is daar vaak aanwezig om projecten van de grond te krijgen, om relaties tot stand te brengen, om mee te denken over het ontwerp, over opstellingen. En, ja dat is een voor ons belangrijke activiteit omdat daarmee aangetoond kan worden wat de rol van aardgas in combinatie met allerlei nieuwe technologieën kan zijn, en dat je daar ook kunt bewijzen wat de omvang en de aard en efficiency en rendement van allerlei maatregelen is.

Opmerking [J65]: innovatie linkages

Is dat om jullie bestaansrecht te bewijzen, dat gas, om gas te promoten?

Dat doen we sinds de oprichting van GasTerra in ieder geval, en daarvoor hebben we het ook heel lang bij Gasunie gedaan. Wij waren een bedrijf dat veel aandacht besteedde aan research bij aardgas om dat product maar zo efficiënt en zo nuttig mogelijk in te zetten, maar uiteindelijk heeft het ook een marketing component, dat je de markt probeert in stand te houden en in sommige momenten ook te laten groeien.

Opmerking [J66]: innovatie linkages

Lukt dat?

Nou het is in NL zo'n vanzelfsprekend product dat het minder noodzakelijk is voor de gasmarkt als zodanig, maar wat wel noodzakelijk is om uit te leggen hoe aardgas ook een rol kan spelen in die overgang naar de nieuwe economie. Dat is wel een doel, om daar meer knowhow voor te hebben, meer aan te tonen. Want onze ervaring is dat het ontbreekt aan de knowhow op dat gebied. En dat helpt inderdaad wel, je merkt dat er interesse is, dat er vragen worden gesteld, dat er ja, een reëler

beeld bestaat over hoe snel wij over kunnen naar een volledig duurzame economie en dat je daar behoorlijk de tijd voor nodig hebt.

Opmerking [J67]: innovatie linkages

Maar in die duurzame economie, speelt gas daar ook in rol in?

Uiteindelijk niet.

Uiteindelijk niet, Helemaal niet.

Uiteindelijk is alles op, alle fossiele brandstoffen zijn allemaal eindig, dus over 70-150-of 300 jaar, dat het eindig is evident.

Dus initiatieven als Entrance zijn vooral voor de transitie belangrijk, om daar zo lang mogelijk actief in te blijven.

Ja, maar ook om zo slim mogelijke dingen te doen, om gebruik te maken van wat je hebt, van de kennis die je hebt en dan dat in te passen in innovatieve toepassingen. Er gaan daar ook experimenten plaatsvinden op het gebied van bio-gas productie, op het gebied van opwerken naar groengas, op het gebied van het flexibel inzetten van allerlei gasgestookte apparatuur om variërende wind en- zon te ja, te kunnen accommoderen.

Opmerking [J68]: innovatie linkages

Is dat een manier hoe Groningen zich kan onderscheiden, met die knowhow?

Jazeker. Dus wij we proberen al vele jaren dingen om de regio hier als Energy Valley neer te zetten, die term ben je vast wel tegengekomen.

Jazeker.

En, ja de achtergrond daarvan is dat een aantal partijen, NAM, Gasunie, GasTerra, Universiteit, Provincie, vanuit allerlei perspectieven meerwaarde zien in het positioneren van Groningen op een specifiek aandachtsgebied waar heel veel kennis en ervaring zich op dit moment bevind. We proberen dat ook te vermarkten. Gelegenheid te creëren.

Opmerking [J69]: innovatie linkages

Weet u of dat lukt?

Dat lukt zeker, als je ziet hoeveel bedrijven er op zich rondom energie zijn in het noorden van NL dan is dat aanzienlijk. Het is wel degelijk aan te tonen dat die Energy Valley inderdaad hier gelegen is.

Opmerking [J70]: innovatie linkages →
Checken?

Dat dat succes heeft. Dat beleid.

Ja.

Ok. Dus zou je kunnen zeggen dat, om weer terug te gaan naar de value chain, dat die vrij simpel is vanuit jullie kant.

Dat denk ik wel. Ik denk dat je een hele korte keten hebt, met het winning van het aardgas op allerlei plaatsen: uit Groningen, uit alle kleine velden op het vasteland, uit de Waddenzee en uit de Noordzee. De partijen die dat gas winnen, die bieden dat aan aan de markt, waaronder GasTerra een van de partijen is die dat gas inkoop, er zijn ook andere partijen die dat gas inkopen.

Andere Groningse partijen?

Nee, we zijn in Groningen eigenlijk het enige handelsbedrijf in aardgas. Er zijn wel een paar kleinere energiebedrijven die aan de kleingebruikers verkopen, maar dat zijn allemaal hele kleine.

Opmerking [J71]: Value chain

Kent u bedrijven als de uwe in Duitsland of Denemarken in het waddengebied?

DONG, in Denemarken en EWE en VNG in Noord Duitsland daar zul je alle Duitse partijen in principe tegenkomen, ook RWE is erg groot. EWE is een partij die z'n basis in N-Duitsland heeft, VNG is een partij, Eon, Shell, Esso die zijn ook actief in Duitsland.

Dit bedrijf is deels ook van Shell, maakt dat uit voor shell dat ze zelf ook gas verkopen?

Nee hoor, dat is een situatie die al tientallen jaren bestaat. Ze hebben samen met de staat en Esso Gasunie destijds opgericht om het Groninger veld te vermarkten.

Dus jullie zijn eigenlijk ontstaan vanuit het aanbod vanuit het Groninger veld, maar dit is nu niet per se niet meer jullie bestaansrecht.

Daar is het zogenaamde kleine veldenbeleid aan toegevoegd, door de overheid ontwikkeld en gericht op het zo economisch mogelijk opereren en exploiteren van het Groninger veld, door daarnaast ook andere gasvelden te proberen te ontwikkelen.

Want het ging toch over dat eigenlijk het normale gasaanbod vanuit de kleine velden komt, en als het echt hard nodig is dat het vanuit het Groninger veld komt. Of is dat te simpel?

Nee, dat is te simpel, simpelweg vanuit een abstract perspectief gezien is het naast het Groninger veld een secundaire bron van aardgas, ontwikkeld zodat je het Groninger veld zo lang mogelijk kunt benutten. Maar wel op een dusdanig niveau dat het niet een sluitpost is, maar dat ze naast elkaar, ja als je de volumes zo bekijkt dan komt er meer uit Groningen dan uit het kleine veld sinds jaar en dag. Dus het is niet zo dat het andersom is. Maar we waren even door die keten aan het lopen. Wij zijn dus in noord-Nederland het grootste handelsonderneming en onze portefeuille specifiek, wij kopen dat gas dus in, wij bouwen een portefeuille op met 70-80 miljard m3 aardgas, wij kopen dat ook in vanuit Noorwegen en Rusland, we krijgen uit een aantal bronnen gas.

Dat is voor zekerheid, risico?

Diversificatie, de verkoopmarkt heeft naast het Groningergas hebben ze ook behoefte aan hoog-calorisch gas en om dat allemaal te kunnen leveren, naast het feit dat er ook hoog-calorische gasvelden werden gevonden, het kleine velden gas is voor een groot deel hoog-calorisch gas.

Zit daar ook een verkoopmarkt aan vast?

Ja. Wij hebben een hoog en laag-calorische inkoopportefeuille en dat proberen wij te verkopen in een mix van segmenten of exportcontracten die we in de 70jaren hebben afgesloten, die lopen nu nog steeds. Daarnaast in Nederland, de industrie, de energiedistributiebedrijven, energiecentrales, en op de spotmarkt, de TTF. Moet je misschien even naar op zoek, als je die value chain in kaart brengt, TTF, title transfer facility, dat is een virtuele handelsplaats, een soort aandelenbeurs voor aardgas waar partijen gas kunnen aanbieden en gas kunnen kopen.

Opmerking [J72]: Value chain

Ok. Dus jullie bieden dit aan en anderen halen het via TTF eraf.

Ja. Dus dat is een van de afzetkanalen, een prominent afzetkanaal,

Dat fungeert als een hub?

Ja, heel veel handelspartijen nemen daar aardgas af. Soms anoniem, via een beurs, via brokers of via handelaren, bilateraal.

En die brokers en die handelaren dat zijn particulieren of dat zijn..?

Nee dat zijn energiebedrijven, of banken, of grote industrieën die tevens een portefeuille, een grondstof portefeuille om hun business te stimuleren of risico te hedgen, whatever. Dus er zijn een aantal hele grote industrieconglomeraten bij, die handelen in olie, aardgas, elektriciteit, maar ook in andere commodity's, financiële producten, maar die zijn ook actief in de gasmarkt. Dus dat zijn ook onze tegenpartijen. Dus een aantal partijen aan de inkoopkant, dan heb je een aantal partijen die het gas van hun inkopen, waarvan GasTerra in Noord-NL er eentje is. En dan een groot aantal afzetmogelijkheden, op de lange termijn export, maar je zou ook op de lange termijn binnenlands kunnen doen. Maar in ieder geval export (o.a. Italië, Duitsland, Frankrijk, België). En in het binnenland naar energiedistributie bedrijven die het doorverkopen aan kleinverbruikers, naar energiecentrales en naar industrieën. En op TTF.

Die TTF die verdeelt eigenlijk over al die verschillende delen.

Ja de functie van TTF is dat het als een handelsplaats fungeert waarbij partijen voortduren gas aan elkaar verkopen, dat het een paar keer van hand tot hand gaat, waar iedereen een stukje marge pakt, maar het kan ook dat je via een bilaterale transactie gas aflevert aan bijvoorbeeld Eon of RWE, die gas inkoopt en dat weer aan kleinverbruikers verkoopt. Dus als je de hele value chain ziet dan zitten er een paar punten waar je drie, vier of vijf schakels ziet.

Hoe ziet u de ontwikkeling van de Eemshaven op dat gebied? De Eemshaven lijkt me een steeds groter vraag naar gas, uhm, klopt dat ook?

Dat is op dit moment niet het geval. De marktsituatie voor aardgas is op dit moment dusdanig dat de centrales die in de Eemshaven staan, dat de gascentrale stil staat. Het is volgens mij zelfs zo dat de kolencentrale nog niet draait die daar staat van RWE. Dus de marktsituatie om aardgas in een centrale te verstoken is op dit moment economisch zeer ongunstig.

Opmerking [J73]: Value chain

Opmerking [J74]: Value chain

Dat komt door de prijs?

Ja dat is een samenspel van subsidiering van duurzame energie en goedkope alternatieven elders, waardoor het gebruik van de bv. kolencentrales in Duitsland aanzienlijk stijgt. En dat gaat allemaal op dit moment ten koste van gas. Dus de value chain van aardgas op dit moment is wat betreft het inzetten, de inzet in gascentrales niet echt een value chain. Er zit niet heel veel value op dit moment in.

Opmerking [J75]: Value chain

Voor de rest in de Eemshaven, zit er wat industrie waaraan jullie leveren?

Nee, in Delfzijl zit de chemische industrie waaraan we leveren, die gebruiken gas als een grondstof waarmee ze andere producten maken zoals waterstof, kunstmest etc. In Delfzijl zit bijvoorbeeld een biomethanol fabriek waar gas als grondstof wordt gebruikt. BioMCN.

Opmerking [J76]: Value chain

En zijn dat significante klanten of blijven dat kleine klanten?

Ik heb niet gezegd dat het een klant was. Maar de industrie daar kunnen klanten zijn, kunnen klanten worden. En die kunnen ook weer vertrekken. Zo nu en dan hebben we klanten in Delfzijl. En het varieert, de industriemarkt in ieder geval, waar ik bij GasTerra verantwoordelijk voor ben, is een behoorlijk competitieve markt. Waar industriële klanten toch vrij regelmatig switchen van leverancier.

Opmerking [J77]: linkages

Want die, ik las ook op de site, contractueel flexibel, moeten ze allemaal een jaar duren of..?

In mijn segment hanteren we 1,2,3 jarige contracten, vaste periodes, dus klant kan 1,2 of 3 jarig contract afsluiten, maar het is ook mogelijk dat je raamcontracten met elkaar afspreekt. Dan bespreek je een onbepaalde hoeveelheid voor een onbepaalde tijd met elkaar af, dan heb je een raamovereenkomst waarbij je allerlei voorwaarden met elkaar afspreekt en wanneer je die raamovereenkomst hebt, dan kan een klant daar naar believen blokjes gas onder inkopen, dat is een raamovereenkomst. Daar zit wat meer vrijheid in met betrekking tot inkopen van je volume. En op TTF kun je op allerlei manieren gasinkopen, voor 1 dag, voor een aantal uren, voor een week, deel van een week. Dat noemen we allemaal gasproducten die je op TTF kunt kopen, dat heeft een hele brede range in tijdsvensters die je kunt kopen. Je kunt nu bv. al 2017 gas kopen op TTF.

Die prijs is al bekend voor 2017, er zijn..

Futures?

Ja beursschermen waar je die prijs kunt zien. Maar je kunt ook bij ons een prijs vragen voor die periode. Dus je kunt het op een beurs kopen, daar klik je in, net zoals je bij aandelen doet.

In de Eemshaven word ook LNG ontwikkeld, een LNG-terminal. Weet u daar meer van?

Eemshaven, LNG Terminal?

Ik dacht dat er gebouwd werd daar? Of in ieder geval plannen.

O, nou daar ben ik niet van op de hoogte. Maar dat zou dan small-scale LNG kunnen zijn, dus dat je op vrij kleine schaal aardgas, wat daar aanland, of aardgas wat in leidingen zit, dat je dat vloeibaar gaat maken, maar over het algemeen word met LNG gewerkt over een hele grote afstand, om hele grote afstanden te overbruggen.

Voor scheepsbrandstof?

Voor schepen, maar ik bedoel meer dat als je in het Midden-Oosten gas koopt dan koop je het in die vorm om het in NL te krijgen.

Werken jullie met LNG?

Nee.

Is dat beleid of..?

Nou, onze aandeelhouders zitten in LNG, maar dat is een andere tak van sport. Dus Shell en Esso hebben LNG activiteiten over de hele wereld, die voeren dat uit. En ik zei, wij hebben als core-

business om het Groningse gas te vermarkten. Wij zijn actief met pijpleidingen-gas en met bv. bergingen. We hebben ook bergingen onder contract om in te kunnen spelen op fluctuaties in aanbod en vraag.

En LNG is dan zo'n andere..

Ja een ander soort markt. Het zou kunnen zijn dat in de toekomst, dat daar opportuniteiten ontstaan. Maar vooralsnog ligt dat niet op de weg van GasTerra.

Ok. Uhm. Zijn er.. wat zijn de ontwikkelingen in de gasector op dit moment. Je hebt de nasleep van de aardbevingen nu, er gebeuren allerlei dingen. Wat gebeurt er met GasTerra de komende jaren?

Da's, op zich wat betreft onze portefeuille, die is zoals ik zei voor een belangrijk deel gevuld met gas uit het Groninger veld. En de omvang daarvan is op dit moment onderdeel van politiek debat en politieke besluitvorming. Dus dat betekent dat dat voor een belangrijk deel voor ons bepaald wordt, wat de omvang daarvan zal zijn. En dat betekent ook dat onze inkoop portefeuille kan variëren en daarmee onze verkoopportefeuille eveneens. Dat dat effect heeft op de organisatie is vanzelfsprekend.

Is het een reëel beeld dat jullie geen Gronings gas meer verkopen, maar enkel Russisch en Noors gas?

Zolang we daar verplichtingen hebben, zolang we daar een commercieel verstandige rol in kunnen spelen, dan kan dat nog wel even duren. Maar het omgekeerde kan ook gebeuren, op het moment dat er iemand zou zeggen dat er geen Gronings gas meer gewonnen zou mogen worden, dat je dan al snel toewerkt naar de afbouw van de hele portefeuille. Dat is ook voorstelbaar, het is een samenspel tussen wat wij als GasTerra als opportunity's zien, wat onze aandeelhouders met ons voor hebben, waar Economische Zaken (*ministerie EZ*) belang bij heeft, dus dat is een vrij complexe puzzel. Een lastig krachtenveld, waarvan ik op dit moment nog niet kan zeggen welke kant dat opgaat.

Opmerking [J78]: ontwikkeling/transitie/overheid

En projecten zoals de Energy Academy, dat is vrij nieuw, dat zijn nieuwe investeringen terwijl de markt toch zo onzeker is.

. Dat is vanuit onze overtuiging dat je nog tientallen jaren niet zonder aardgas kunt. Je kunt simpelweg vanwege te weinig capaciteit voor duurzame energie, te weinig ruimte voor duurzame energie, te weinig bouw-capaciteit voor duurzame energie. Stel je zet er al je geld op, dan gaat het nog vele, vele jaren duren om van die huidige 4% duurzame energie in de hele portefeuille naar 100% duurzame energie te komen. Zo lang het geen 100% is, zal de rest van het percentage, mogelijk kolen maar logischer wijze aardgas moeten zijn. En daarnaast is het zo dat een heleboel industrieën, zoals ik al zei, die gebruiken aardgas als grondstof, en daar heb je ook zo 1,2,3 geen alternatief voor. De bio-based economy is wel een na te streven doel, maar de hoeveelheid, de technologieën die je nodig hebt om van biomassa waterstof of biomethanol of zo te maken, dat staat eigenlijk nog een beetje in de kinderschoenen.

Opmerking [J79]: innovatie/transitie

Dus de huidige omstandigheden zijn juist positief om te investeren in kennis en innovatie op dit gebied?

Ja, om de maatschappij, dat is ons standpunt, om de maatschappij, NL, Europa in te laten zien dat de slimste manier om van de huidige situatie naar een zo duurzaam mogelijke situatie te komen is door

de interactie en de integratie tussen aardgas en allerlei duurzame alternatieven, om daar gewoon aan te werken. Om dat voor elkaar te krijgen is veel aandacht en innovatie nodig, dat is onze overtuiging.

Een mooie overtuiging. Uhm, ik heb alles gevraagd wat ik wilde vragen denk ik. Als laatste een beetje samenvattend, jullie als GasTerra, jullie verkopen Gronings gas, onder andere, maar jullie zijn niet perse een onderneming waar de Groningse economie echt rechtstreeks van profiteert qua investeringen, qua werkgelegenheid.

Als je het vanuit een ander perspectief bekijkt, wat zou voor Groningen beter zijn, GasTerra hier in het noorden positioneren, of in een andere plek in het land, dan kun je beter in het Noorden positioneren, qua werkgelegenheid, als loket om allerlei kennis op het gebied van aardgas te halen. Ook allerlei rollen in bv. de Energy academy, wij treden daar zo nu en dan op, wij werken intensief samen met allerlei partijen in de regio, uiteraard intensief met NAM, met Gasunie samen, de ontwikkeling van de infrastructuur, het is toch beter om het hier te houden, omdat bij elkaar te houden. Dus ik zou zeggen als je die twee alternatieven tegenover elkaar zou zetten dan is het beter voor de Groningse economie, voor de noordelijke economie, om zo'n bedrijf in het noorden te zetten.

Opmerking [J80]: impact groningen

Dat is dan een faciliterende rol, een verbindende rol.

En de schaal waarop wij, zeg maar, bijdragen aan de werkgelegenheid, indirecte werkgelegenheid, die is misschien niet heel spectaculair, maar is wel aanwezig. Kijk als wij hier activiteiten in het gebouw willen uitvoeren of als Gasunie, als ze aan een leiding werken in het noorden, installaties onderhoud, dat zijn toch regelmatig ook lokale ondernemingen die worden ingezet

Maar daar kan Gasunie me misschien meer over vertellen?

Ja Gasunie is veel groter. Wij zijn met 200 mensen, Gasunie met 1600, 1700 mensen. Dat heeft toch veel meer impact op de lokale economie, kan meer verbindingen met consultants, bouwbedrijven, onderwijsinstellingen of anderen leggen. Dus in de value chain heeft dat net wat meer meerwaarde.

Ok. Nou dankuwel, ik heb dan voorlopig genoeg.

Bijlage 5. Transcript interview Manager gastransport Gasunie Transportservices

Tekst van de interviewer in *italics*.

Zou u zich kort willen introduceren?

Ja ik ben Klaas Beukema, ik werk bij GasUnie TransportServices, ben hier verantwoordelijk voor de afdeling gastransport. Dus het transport van alle daagse gas in Nederland dat door de infrastructuur van de GasUnie transportservice stroomt door heel Nederland.

Door heel Nederland?

Ja.

Dus Gasunie is niet alleen actief in Noord NL?

Gasunie is in heel NL actief.

En het hoofdkantoor zit hier in Groningen.

Het hoofdkantoor zit hier, maar we zijn de landelijk netbeheerder, dus we moeten gastransport door het hoofdtransport volledig verzorgen voor het hele land.

Ik neem aan dat de gastransport, door Noord NL, is het ook van de velden naar, is het ook vanaf de winningsvelden naar de consument gelijk?

Nou we hebben, er zijn een aantal spelers in die gasketen. Het begint bij de producent, de grootste is de NAM, het Groningerveld wat nogal bekend is hier de laatste tijd in het noorden van het land. Daar gas, het word uit de grond gehaald, het word door de producent behandeld, omdat er nog vloeistoffen in zitten en soms zitten er componenten in die verwijderd moeten worden en als het dan schoon en droog is dan word het door de NAM afgeleverd aan ons, dan transporteren wij het door heel Nederland en zelfs een deel naar de grens omdat er een deel geëxporteerd word. En als het dan in Nederland blijft dan vervoeren wij het naar de eindverbruiker, dat kunnen een paar industrieën zijn, die zijn direct aangesloten op het net van Gasunie, dat zijn er zo'n 150 door heel NL. En daarnaast gaat het dan naar de regionale netbedrijven die het gas verder distribueren naar de eindverbruikers. Dus gasunie heeft eigenlijk geen direct verband, geen directe verbinding met haar kleinverbruikers. Daar zitten de regionale netbedrijven nog tussen.

En die hebben hun eigen leidingen..

Die hebben hun leidingen, die hebben ook, kijk Gasunie werkt op hoge druk, we hebben twee leidingsystemen in het leidingnet. Dat heeft druk tussen 60 bar en 40 bar, het andere deel zit tussen 40 bar en 8 bar. En onder de 8 bar, dan gaat het, dat zijn de netten van de regionale netbedrijven. Hier in het noorden van het land is dat Enexis, Alliant, dat zijn twee grote die je hier in het noorden hebt.

Ok. Kunt u me kort door die value chain helpen? U vertelde het zonet al een beetje. U krijgt het gas van de NAM, is de NAM de enige waarvan u gas afkoopt?

Nou, kopen doen we helemaal niet.

Ja sorry, ik bedoel vervoert.

Nou het gas komt uit de grond, dat heeft dan, is eigenlijk van de producent, die verkoopt het aan vaak aan een shipper, noemen we dat, dat is iemand die het gas verder distribueert, en die verkoopt het weer aan de eindverbruikers, die werkt naar de eindverbruiker. GasTerra is een van de grote distributeurs daarin. En binnen die keten hebben wij dan de rol om dat gas wat verkocht is, om dat ook te transporteren, dus de degene die gas wilt transporteren moet dat ook bij ons aangeven, dat noemen we nomineren. Die moet van te voren aangeven, ik wel rond dat uur zoveel gas daar binnen brengen. En mensen moeten ook aangeven op welk moment, op welke plek, ze het gas uit ons netwerk willen. En dan zijn wij ervoor verantwoordelijk dat het gas op de goeie momenten ingenomen word, dat het op het goeie moment weer uit het net kan. Daarnaast, wat nog een extra handicap, wat het extra lastig maakt, is dat gas verschillende kwaliteiten heeft.

Hoog, laag calorisch.

Ja, dus wij zijn ook verantwoordelijk van beide kwaliteiten genoeg aan te leveren en daarvoor moeten we soms hoogcalorisch gas omzetten in laagcalorisch gas. Of door twee gassoorten te mengen of door stikstof eraan toe te voegen.

Ok. Die leidingen, hebben jullie die zelf gemaakt, wat voor bedrijven komen daarbij kijken?

Toen Gasunie, is zo'n 60 jaar geleden opgericht, toen moesten die leidingen gelegd worden. Daar heeft Gasunie wel de opdracht voor gegeven, maar de uitvoering werd gedaan door aannemers, dus die verstand hebben van het leggen van leidingen. Wij werken wel mee aan het specificeren, wij laten weten aan wat voor eisen de leidingen moeten voldoen. Hoe ze gelast moeten worden etc. maar de uitvoering hebben de volledige verantwoordelijkheid voor die leidingen. Dat doen wij niet, dan zouden we voor piekbelasting mensen aannemen. Maar je moet ze wel kunnen leggen, je moet wel kennis hebben die je nodig hebt voor het aanleggen van leidingen, wat ook wel een belangrijk onderdeel is bij het leggen van leidingen is het krijgen van vergunningen, daar doen we zelf ook veel aan.

Opmerking [J81]: linkages

En die aannemers, zijn dat lokale aannemers? Dus als er in Groningen of in Limburg een leiding word aangelegd, zijn dat lokale mensen?

Voor de echte leidingen aanleggen zijn maar een aantal aannemers in NL die dat kunnen doen, die daar ook de kwalificaties voor hebben. Dat zijn niet specifiek noordelijke aannemers. Koop hier in het noorden heeft het wel veel gedaan, maar er ook bedrijven als BAM bij die in het westen van het land zitten. Het is niet specifiek op het noorden gericht. Daarnaast komt er altijd wat lokaal werk bij, als je een sloot moet graven ofzo, dan laat je niet iemand uit Limburg komen als dat werk in het noorden is. Er is altijd een stuk spin-off, maar niet alleen maar noordelijke aannemers. Dat zou ook qua aanbesteding niet mogen, je moet gewoon Europese aanbesteding doen, iemand ie gekwalificeerd is zou het mogen doen. We hebben ook wel eens een Belgische aannemer in Nederland leidingen laten aanleggen.

Opmerking [J82]: lokale arbeid

Als dat goedkoper is..

Ja, als ze de goede kwaliteiten kunnen overhandigen die wij nodig hebben.

Naast het vervoer van gas doen jullie ook aan gasopslag toch? Als er..

Gasunie, maar dat is mijn moederbedrijf, ik zit bij Gastransport Services die heeft een wettelijke taak op het gebied van transport van aardgas, op goeie kwaliteit brengen.

Gastransport Services?

Gasunie transport services, zo heten we tegenwoordig, de system operator, we zijn de netbeheerder in Nederland. We zijn dochterbedrijf van Gasunie, Gasunie heeft ook andere dochterbedrijven en een van die bedrijven is EnergyStock en dat is inderdaad een bedrijf dat gas opslaat in Zuidwending, dat is dichtbij Veendam. Dat word gedaan in zout kavernes, dat zijn holtes die in zout gemaakt zijn, die specifiek geschikt gemaakt zijn voor de opslag van aardgas.

Weet u daar iets van? Over de, hoe dat werkt, over de bedrijven die daar actief zijn?

Ik ben wel, in het verleden wel eens betrokken geweest bij plannen om het te realiseren, dus ik weet er wel iets van. Het is gedaan in samenwerking met Akzo, de vestiging van Akzo in Delfzijl, omdat zij een bedrijf zijn dat pekkel verwerkt. Dus je maakt, je hebt een zoutdome, daar komt een gat in, dat doe je door water erin te pompen. Daar komt dan pekkel uit, daar is het zout in opgelost. We hebben in het verleden geprobeerd dat pekkel te lozen op de Waddenzee, maar daar kregen we geen vergunning voor, zeker omdat er een pekkelverwerkingsindustrie dichtbij is in Delfzijl. Daar hebben we dus gerealiseerd dat alle pekkel daar werd verwerkt, dat is een goede samenwerking. Daarnaast is de concessie die we gebruikten bij Zuidwending, die was ook in eigendom van Akzo, die hebben we overgenomen, deels, om de mijnactiviteiten te kunnen uitvoeren.

Heeft het ook te maken met, er zit bij Veendam, er zit daar een Magnesiumbedrijf..

Dat zit er ook, dat is Magnesia, maar dat is een ander deel, die winnen dus magnesiumzout, maar wij zoeken naar zout waar keukenzout inzit omdat dat wat steviger is. Magnesiumzout zit meestal alleen in de bovenkant van een zoutdome, die halen dan ook dunne lagen weg. Wat wij juist zoeken is een hele hoge zoutdome die een kilometer hoog is, waar je een mooie holte kunt maken, die heel stabiel is, waar je dus dat gas in op kunt slaan.

Denkt u dat Gasunie met de activiteit die ze hier heeft, dat ze spin-offs heeft in de regio? Dat er regionale bedrijven zijn die zich toegespitst hebben op de activiteiten van Gasunie?

Ik denk het wel. Ik denk wel dat wij toch de bedrijven in staat hebben gesteld om een stuk kennis op te bouwen en dat ook weer daarna te gebruiken voor andere projecten. Die daar buiten afspelen. Dat wij hier actief zijn en daar ook mee werken aan nieuwe ontwikkelingen, dat bedrijven daar ook van kunnen profiteren.

Opmerking [J83]: kennis/linkages innovatie

U zegt kennis, zijn dat innovatieprojecten zoals EnergyAcademy, hoe moet ik dat zien?

Ja dat is ook iets wat wij stimuleren, om de kennis die er is die ook weer uit te dragen, maar daarnaast ook proberen we projecten op te zetten rond verduurzaming van de samenleving om daar een rol in te spelen. Waarbij je stimuleert dat er kennis verzamelt word in de vorm van pilotprojecten, waarbij je kunt uittesten of wat op papier bedacht is of dat in de praktijk ook werkt.

Opmerking [J84]: kennis/linkages innovatie

Daar kom je altijd dingen tegen die wel of niet werken. Dan kun je uiteindelijk zeggen, dan weet je ook zoveel om te besluiten dat wel of niet doorgaat.

Met die spinoffs denkt u dat de regio ook echt iets heeft aan de activiteit die Gasunie hier, denkt u dat Gasunie economische impact heeft?

Ik denk het wel. Als je alleen al kijkt naar het hoofdkantoor, hier werken toch zo'n 1000 man in totaal, die wonen in de regio, die hebben hier hun familie zitten, dat straalt uit op de regio. En daarnaast hebben we, kijk, we opereren als een landelijk bedrijf, dus het is niet dat we specifiek we willen alleen met regionale aannemers werken, of regionale, zeker omdat we op land nog verspreid zijn. We proberen wel met regionale aannemers te werken, maar dat is in elke regio. Het feit dat we in het noorden actief zijn heeft ook een uitstraling. Maar ik wil niet zeggend dat als wij er niet zouden zijn, dat de regio dan stil zou vallen.

Opmerking [J85]: lokale impact/arbeid

Maar kijk deze regio, gaswinning staat wel centraal, maar de dingen die Gasunie daarmee doet, het onderhouden van de leidingen, dat heeft niet een grotere impact in Groningen dan in de rest van het land.

Nee, dat is niet veel meer in Groningen dan in de rest van het land.

Opmerking [J86]: impact aanleggen leidingen

Wat zijn de ontwikkelingen nu in de sector, die misschien Gasunie nu beïnvloed in haar activiteiten in de regio?

Nou wat je steeds meer ziet is dat er ontwikkeld word in duurzame energie, Gasunie is vooral aan het zoeken hoe ze daaraan kan bedrijven, wat voor rol kan ze daarin spelen, dat zien we vooral in het stimuleren van projecten of te deelnemen aan mooie business cases, dat is een deel van je activiteit, waar je vroeger alleen op aardgas gericht was, dat kan nu zijn groen gas, power to guess, maar het zit wel in de beginfase, we hebben geen grote projecten daarvoor, maar het zit wel in de strategie om daar in de toekomst meer aan te doen.

Opmerking [J87]: ontwikkeling/innovatie linkages

Dus echt die energietransitie, en waarom is dat? Omdat jullie haast verplicht zijn om eraan mee te doen?

Nou het is geen verplichting, maar kijk je hebt als bedrijf een verantwoordelijkheid tegenover de samenleving en dan zie je toch dat duurzaamheid iets is waar je niet omheen kunt. Wil je de wereld leefbaar houden voor iedereen, ook in de toekomst, dan zul je toch heel bewust zijn in hoe gebruik ik energie en welke emissies accepteer ik. We komen wel uit een wereld waarin we aardgas gepromoot hebben en ik denk ook nog wel dat aardgas nog een belangrijke energiedrager is, maar er zullen meer komen en andere bijkomen. En onze taak is dan om aan te sluiten op activiteiten, verbreding en continuïteit van je onderneming door te maken.

Groningen probeert zichzelf te promoten als Energy Valley, denkt u dat dat werkt in combinatie met jullie activiteiten hier? Gasunie, Gasterra..

Ik denk dat het wel een stimulans geweest is om het te kunnen promoten, we hebben eraan aan de wieg gestaan, we hebben het wel in gang gebracht. En ook met de kennis die wij hebben, die brengen we ook naar Energy Valley, dat stimuleren wij ook. Ik denk dat het zeker helpt dat wij hier zitten, wij zijn er zeker ook positief tegenover.

Opmerking [J88]: ontwikkeling/innovatie linkages

Dat is heel mooi. We gaan er vrij snel doorheen, als laatste vraag, we hebben het veel gehad over kennis en research dat gestimuleerd kan worden door Gasunie, maar heeft u ideeën hoe de regio zich het beste kan aanpassen op deze sector? Hoe kan Groningen of N-NL beter profiteren van de gas die hier vandaan komt?

Ik weet niet of ze er meer van kan profiteren, ik denk dat ze er zeker van profiteert dat het hier wordt gewonnen door de werkgelegenheid die het geeft. Ik denk dat je als regio open moet staan voor nieuwe dingen, dat je kunt inspringen op mogelijkheden in de sector. Dat je openstaat voor nieuwe dingen in de sector, denk dat dat voor de regio belangrijk is. Dat je niet blijft hangen in hoe het vroeger was, maar ook vernieuwt.

Opmerking [J89]: ontwikkelingen ontstaan voor nieuwe dingen

Doen we dat nu te weinig als regio?

Nou ik denk wel dat we dat als regio meer zouden kunnen doen, dat kan altijd meer haha. Maar het is altijd lastiger, zeker ook voor kleine bedrijven om je helemaal om te gooien om iets anders te gaan doen i.p.v. door te gaan met wat je altijd al deed. Je moet oppassen dat je niet doorgaat met iets wat over 5 jaar niet meer nodig is. Dus je moet wel alert blijven op wat zijn de ontwikkelingen.

Dus de sector nu kan wel een zegen zijn, maar we moeten wel oppassen voor de toekomst?

Ja, en ik denk dat je daar als regio wakker voor moet blijven, met wat gebeurt hier.

En er gebeurt toch wel veel met die energietransitie.

Ja die energietransitie is iets van de laatste 5 jaar en is iets wat nog lang niet klaar is. We weten ook bovendien nog lang niet waar we uitkomen. Ik denk ook vanuit de energy valley daarin kunt stimuleren, in het denken, in het laten zien wat wel en niet werkt. Als je daar leuke dingen in laat zien, dan kun je bedrijven in de buurt interesseren dat die ook nieuwe dingen gaan doen. Maar ik denk niet dat je dat alleen op N-NL moet richten, je moet het eigenlijk op heel NL of heel Europa of de hele wereld richten uiteindelijk. Je moet niet denken dat je in N-NL alleen iets kan opbouwen met energie, want dat is over de hele wereld nodig.

Opmerking [J90]: energietransitie/waddenregio

Kunnen de dingen waar we hiermee bezig zijn met de energietransitie, kan dat een exportproduct worden? Waar Groningen mee..

Ja ik denk dat je daar juist op gericht op moet zijn, dat je het niet voor NL alleen moet doen, maar ook voor de export moet denken. Want op sommige dingen lopen we hier ook voor en dat kunnen ze in het buitenland zeker gebruiken. Soms lopen we ook achter, en dan moet je nadenken hoe je het kan binnenhalen en later weer kan exporteren.

Opmerking [J91]: energietransitie/export

Top. Ik ben door m'n vragen heen.

Dat gaat snel.

Ja haha. Ik weet niet of u nog een tip heeft of iets wat u wilt zeggen. Misschien in verband met een interview dat ik binnenkort heb met de burgemeester van Ameland over Duurzaam Ameland, kent u dat project?

Ja ik ken het wel, ik zit even te denken, we hebben wel wat gestimuleerd, bij dit laatste project... Ik weet het niet. Het is niet direct in mijn afdeling, vanuit Gasunie zijn we in ieder geval geïnteresseerd, we zijn in elk geval betrokken.

Als u het over stimuleren heeft, wat bedoelt u dan? Is dat geld, is dat mensen sturen?

Voor ons is stimuleren vooral kennis aandragen, dus meer in de vorm van mensen, soms wel een klein stukje subsidie ook, maar vooral bijdragen met de kennis die we hebben om die ook aan de projectdeelnemers mee te geven. En soms willen we ook wel een deel subsidiëren. Maar het is vooral kennis en ook ervoor bewaken die verzameld wordt dat die ook weer uitgedragen wordt.

Dat zijn dan mensen van jullie die actief zijn bij die projecten, of daar soms langskomen?

Die meedraaien in die projecten, die daar dus ook vanuit ons bedrijf tijd voor krijgen om daar kennis over te verzamelen en dat ook uit te dragen.

Dat is dan wat duidelijker, stimuleren kan heel veel betekenen.